

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران

طرح پژوهشی

تهیه و تدوین منشور اخلاق پژوهش کیان در فضای مجازی

مجری

علیرضا ثقه‌الاسلامی

شهریور ۱۳۹۶

حق نشر

حقوق: پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران

طرح «تهیه و تدوین منشور اخلاق پژوهش کیان در فضای مجازی» پیرو قرارداد شماره ۳۳/۱۵۰۵۵ مورخ ۱۳۹۵/۱۱/۲۵ میان پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (کارفرما) و دکتر علیرضا ثقه‌الاسلامی (مجری) اجرا شده است. گزارش حاضر از مستندات این طرح است.

این گزارش و تمامی حقوق مادی آن بر اساس «قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، مصوب سال ۱۳۴۸ و اصلاحیه‌های بعدی آن و همچنین آیین‌نامه‌های اجرایی این قانون متعلق به پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران است و هر گونه استفاده از تمامی یا پاره‌ای از آن، شامل: نقل قول، تکثیر، انتشار، کاربرد نتایج، تکمیل و مانند آنها به صورت چاپی، الکترونیکی یا وسایل دیگر فقط با اجازه کتبی پژوهشگاه امکان‌پذیر است. نقل قول در حد هزار واژه در انتشارات علمی مانند کتاب و مقاله با درج اطلاعات کامل کتابشناختی، نیازی به مجوز پژوهشگاه ندارد.

صحت مندرجات گزارش برعهده مجری طرح است.

۳۳/۱۰۰۲۹

۱۳۹۶/۰۸/۰۶

تدارد

گواهی

انجام طرح پژوهشی:

◇ عنوان: تهیه و تدوین منشور اخلاقی پژوهش کیان در فضای مجازی

◇ مجری: دکتر علیرضا ننه‌الاسلامی

◇ همکار(ان): -

◇ شماره قرارداد: ۳۳/۱۵۰۵۵

◇ تاریخ قرارداد: ۹۵/۱۱/۲۵

◇ تاریخ شروع: ۹۵/۱۱/۲۵

◇ تاریخ پایان: ۹۶/۷/۲۲

◇ ناظر: دکتر محسن جوادی

در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران گواهی می‌شود. گزارش پایانی این طرح، بر بایه دآوری در نشست ۲۶۳ (تاریخ ۹۶/۸/۲) شورای پژوهشی پژوهشگاه به تصویب رسیده است. لازم می‌دانم مراتب فدردانی خود را به مجری و ناظر این طرح تقدیم دارم.

با سپاس
رویا پورتنی
سرپرست معاونت پژوهشی و آموزش

تهیه و تدوین منشور اخلاق پژوهش کیان در فضای مجازی

مدیر طرح پژوهشی: علیرضا ثقه‌الاسلامی، پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک)

نشانی: تهران - خیابان انقلاب - تقاطع فلسطین - شماره ۱۰۹۰.

صندوق پستی: ۱۳۱۸۵ - ۱۳۷۱

وبگاه: <http://irandoc.ac.ir>

رایانامه: seghatoleslami@irandoc.ac.ir

چکیده

این طرح پژوهشی به دنبال ارائه منشوری اخلاقی در حوزه پژوهش‌های اینترنتی است. طرح مذکور با رویکردی تجویزی و مبتنی بر روش اقدام‌پژوهی تهیه و تدوین شده است. فرآیند اقدام‌پژوهی در چهار مرحله تحقق می‌یابد: ۱. تشخیص، ۲. برنامه‌اقدام، ۳. انجام اقدام و ۴. ارزیابی اقدام. اهداف این طرح عبارتند از: ۱. تهیه و تدوین منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی برای تسهیل و ترغیب اساتید، دانشجویان و پژوهشگران پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران در جهت سازمان‌دهی اخلاقی فعالیت‌های پژوهشی مرتبط؛ ۲. هم‌افزایی و ارتقای توانایی‌های نظری و عملی با همکاری و مشارکت اعضای کارگروه تهیه و تدوین این منشور اخلاقی؛ و ۳. معرفی فرآیند گام به گام و پیشنهاد راه‌کاری تجویزی به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری برای تهیه و تدوین منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی.

کلیدواژه‌ها: اخلاق پژوهش؛ اخلاق پژوهش در فضای مجازی؛ منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی؛ سوژه پژوهشی؛ کد اخلاقی.

سپاس‌گزاری

انجام و تحقق این طرح با نظارت جناب آقای دکتر محسن جوادی و با همراهی اعضای محترم کارگروه اخلاق پژوهش
کیان خانم‌ها نادیا حاجی‌عزیزی، المیرا کریمی، و آقایان دکتر رضا رجبعلی بگلو و بهروز رسولی و بهره‌مندی از نظرها و
پیشنهادهای نقّادانه آنان صورت پذیرفت. از این رو، از ارائه دیدگاه‌های کارشناسانه و لطف کریمانه این عزیزان
سپاس‌گزارم و نیک‌روزی و نیک‌ورزی را برایشان آرزمندم.

فهرست مطالب

ا	چکیده
ب	سپاس‌گزاری
ت	فهرست مطالب
ج	فهرست تصویرها
ح	پیش‌گفتار
۱	فصل نخست: کلیات پژوهش
۲	۱-۱. مقدمه
۴	۲-۱. بیان مسئله
۶	۳-۱. اهداف پژوهش
۶	۴-۱. پرسش‌های پژوهش
۷	۵-۱. روش‌شناسی پژوهش
۹	۶-۱. روش پژوهش
۱۲	۷-۱. تعریف مفاهیم
۱۵	فصل دوم: فرآیند تهیه و تنظیم منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی
۱۶	۱-۲. تهیه و تنظیم منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی
۲۴	۲-۲. تدوین منشور در چارچوب «منشور و موازین اخلاق پژوهش وزارت عتف»
۲۸	۳-۲. برخی نکته‌های تکمیلی
۳۱	فصل سوم: منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی
۳۲	۱-۳. دیباچه منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی

۳۴	۲-۳. تعریف‌های ارائه‌شده در این منشور
۳۶	۳-۳. اصول اخلاق پژوهش در فضای مجازی
۳۷	۴-۳. موازین و کدهای اخلاق پژوهش در فضای مجازی
۴۹	فصل چهارم: بحث و نتیجه‌گیری
۵۰	۱-۴. تهیه و تنظیم منشور مبتنی بر روش اقدام‌پژوهی
۵۲	۲-۴. از کُدگذاری تا کُزدایی از منشورهای اخلاقی
۵۵	پیوست الف: منشور و موازین اخلاق پژوهش معاونت پژوهش و فناوری وزارت عتف
۷۴	پیوست ب: صورتجلسه کارگروه منتخب کانون درستی و اخلاق پژوهش (کیان)
۷۵	منابع و مراجع

فهرست تصویرها

۱۰	تصویر ۱-۱: وجوه مختلف یک منشور اخلاقی
۲۵	تصویر ۱-۲: موقعیت‌یابی سوژه‌های انسانی با تمرکز بر آسیب‌پذیری آنان
۳۲	تصویر ۲-۲: پنج مرحله اصلی در تهیه و تنظیم منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی
۶۴	تصویر ۱-۴: اصول هشت‌گانه مندرج در منشور و موازین اخلاق پژوهش وزارت عتف

پیش‌گفتار

این طرح پژوهشی به دنبال ارائه منشوری اخلاقی در حوزه فعالیت‌های پژوهشی مرتبط با فضای مجازی و هدایت چالش‌های اخلاقی در پژوهش‌های مجازی است. این طرح پژوهشی در نظر دارد به معرفی فرآیند و راهکاری تجویزی برای هدایت اخلاقی فعالیت‌های پژوهشی محققان در فضای مجازی بپردازد. گزارش این طرح به عنوان طرحی نمونه‌ای (پایلوت) و در قالب کدها یا منشوری اخلاقی ارائه می‌شود.

در این طرح پژوهشی تلاش گردیده است، اهداف ذیل تحقق یابد: (۱) تهیه و تدوین منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی برای تسهیل و ترغیب اساتید، دانشجویان و پژوهشگران پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران در جهت سازمان‌دهی اخلاقی فعالیت‌های پژوهشی مرتبط؛ (۲) هم‌افزایی و ارتقای توانایی‌های نظری و عملی طرح‌کیان با همکاری و مشارکت دست‌اندرکاران آن در تهیه و تدوین منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی به عنوان طرحی نمونه‌ای (پایلوت) و استفاده از این توانایی‌ها در سایر اهداف طرح‌کیان؛ (۳) معرفی فرآیند گام به گام و پیشنهاد راه‌کاری تجویزی به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری برای تهیه و تدوین منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی.

این طرح پژوهشی با عنوان «تهیه و تدوین منشور اخلاق پژوهش کیان در فضای مجازی» تحت رویکردی تجویزی و مبتنی بر روش‌شناسی اقدام‌پژوهی ارائه می‌شود. در چارچوب این روش‌شناسی تلاش شده است منشوری اخلاقی در حوزه فعالیت‌های پژوهشی اینترنتی برای کانون درستی و اخلاق پژوهش ایران (کیان) تهیه و تنظیم گردد. هدف از ارائه این طرح، معرفی فرآیند و راهکاری تجویزی برای ارتقاء اخلاق پژوهش در پژوهش‌های اینترنتی در قالب طرحی نمونه‌ای (پایلوت) بود. بر این اساس، طرح مذکور مبتنی بر روش اقدام‌پژوهی^۱ تهیه و تدوین گردید. مطابق با این روش، فرآیند گام به گام برای تهیه و تدوین منشور اخلاقی در چهار مرحله تحقق می‌یابد: (۱) گام تشخیص، (۲) گام برنامه‌اقدام، (۳) گام انجام اقدام و (۴) گام ارزیابی اقدام. این مراحل چرخه اقدام‌پژوهی برای تهیه و تدوین منشور اخلاق پژوهش کیان در فضای مجازی تشکیل می‌دهند.

در گام تشخیص، مسائل و موضوعات اخلاق پژوهش در فضای مجازی گردآوری شد. در این گام به دو دلیل از مطالعات میدانی صرف‌نظر شده و گردآوری مسائل و موضوعات اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی به صورت کتابخانه‌ای صورت گرفت: اول اینکه حوزه مطالعات پژوهش‌های اینترنتی و مهارت‌های آن، گستره جدیدی را پیش روی پژوهشگران قرار می‌دهد. از این رو، بسیاری پژوهش‌های سازمانی به‌طور روشن و متمایز درگیر مسائل اخلاقی این قلمرو نگردیده‌اند. دوم اینکه در این طرح، پس از مطالعه نزدیک به ۱۵ سند فراملی و بین‌المللی در حوزه اخلاق پژوهش در فضای مجازی یا اخلاق پژوهش اینترنتی، مشاهده گردید که بسیاری از آنها موازین و کدهای اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی را در چارچوب اصول اخلاق پژوهش مشترک و ذیل کدها و موازین اخلاق پژوهش غیراینترنتی یا سنتی

^۱ action research

بسط و توسعه داده‌اند. بر این اساس، مسائل و موضوعات اخلاق پژوهش در فضای مجازی مبتنی بر کدها و موازن اخلاقی در فصل‌های نه‌گانه و ۴۴ بند سند «منشور و موازن اخلاق پژوهش» وزارت عتف مورد بررسی قرار گرفت. هدف از این کار، حفظ انسجام در اصول اخلاقی، سازگاری در موازن و کدهای اخلاقی، و نظام‌مند بودن منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی در چارچوب سند اخلاق پژوهش وزارت عتف است.

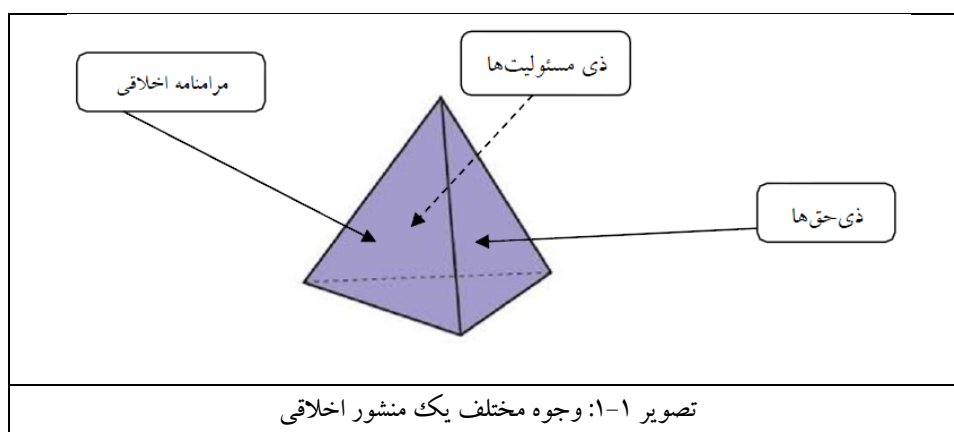
در گام برنامه اقدام، کار گروهی تخصصی در هسته مرکزی کانون درستی و اخلاق پژوهش ایران (کیان) تشکیل گردید تا «پیش‌نویس منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی» مورد نقد و بررسی قرار بگیرد. در گام انجام اقدام، نسخه پیشنهادی «منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی» از طرف کیان به پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران ارائه گردید تا پس از ابلاغ سازمانی آن، فرآیند ارزیابی و دیده‌بانی اخلاقی برای تحقق اهداف سند فراهم شود. و در گام ارزیابی اقدام، پس از ابلاغ سازمانی منشور مذکور، در چارچوب اصول و موازن اخلاقی منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی، ممیزی اخلاقی به‌منظور بررسی و ارزیابی رفتارهای اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی سازمان بررسی می‌گردد. این ممیزی اخلاقی را می‌توان به عنوان فرآیندی قابل بازبینی برای شناسایی، اندازه‌گیری، گزارش و کمک به ارتقاء سلامت اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی سازمان در نظر گرفت. پس از ارزیابی برنامه اقدام در بازه‌های زمانی مناسب و در چرخه اقدام پژوهی، محقق می‌تواند موازن و کدهای اخلاقی تدوین‌شده در گام اول را با حضور گروهی دیگر از کارشناسان و صاحب‌نظران و طی جلسات یا در قالب نظرخواهی‌های متعددی مورد بازنگری قرار دهد.

فصل نخست: کلیات پژوهش

۱-۱. مقدمه

منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی، دست کم شامل سه اصطلاح قابل توصیف است: ۱) منشور اخلاقی، ۲) منشور اخلاق پژوهش، و ۳) منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی. از این رو، به ترتیب هر یک از اصطلاحات مذکور توضیح داده می شود:

۱) منشور اخلاقی: همان مرامنامه اخلاقی یا کدهای اخلاقی است که بازتاب دهنده حساسیت ها و ملاحظات اخلاقی یک سازمان در موقعیت های مختلف و متنوع ذینفعان آن است. در متون فارسی گاهی از اصطلاح «منشور اخلاقی»^۱ برای اشاره به کدهای اخلاقی استفاده می شود. اما حقیقت آن است که منشور اخلاقی ابعاد گسترده تری نسبت به مرامنامه یا کدهای اخلاقی دارد. به بیانی دیگر، مرامنامه اخلاقی مرامنامه ای یک وجهی است، ولی اگر دو وجه دیگر (یعنی «ذی حق ها» و «ذی مسئولیت ها») نیز به آن افزوده شوند، منشور اخلاقی کاملی تجلی می یابد.

^۱ charter of ethics

در این طرح، مبنای پژوهش خود را تهیه و تنظیم یک منشور پایلوت قرار داده‌ایم. به بیانی دقیق‌تر، این منشور اخلاقی صرفاً برخوردار از یک بعد است که همان مرامنامه یا کدهای اخلاقی بدون در نظر گرفتن ذی‌حق‌ها و ذی‌مسئولیت‌هاست از این رو، این مرامنامه اخلاقی را می‌توان به عنوان بیانیه‌ای تلقی کرد که شامل اصول اخلاقی، موازین یا خط‌مشی‌های اخلاقی و همچنین مسائل و موضوعاتی است که به نوعی درگیر موقعیت‌های اخلاقی متنوع می‌گردد. هر سازمانی پس از تهیه تنظیم مرامنامه اخلاقی خود تلاش می‌کند با به اجرا درآوردن آن، سلامت اخلاقی فعالیت‌های سازمانی‌اش را ارتقاء بخشد (منصور و همکاران ۱۳۹۴، ۱۲۴-۱۲۵).

۲) منشور اخلاق پژوهش: نظام‌نامه یا تعهدنامه‌ای است که حدود اخلاقی اجزای پژوهش را ترسیم می‌کند. اصولاً رعایت اخلاق پژوهش تنها به پژوهشگران بر نمی‌گردد بلکه بخش مهمی مناسبات اخلاقی در فعالیت‌های پژوهشی متوجه سازمان‌های پژوهشی و یا متولیان امر پژوهش است که می‌توان از آن به عنوان اصول اخلاقی سازمان‌های پژوهشی یاد کرد. به عنوان مثال یک سازمان پژوهشی درگیر دست‌اندرکاران متعددی در فعالیت‌های پژوهشی خود می‌شود، از قبیل: پژوهشگران، آزمودنی‌های پژوهشی، داوران و ارزیابی‌کنندگان، تأمین‌کنندگان مالی، سفارش‌دهندگان، انتشاردهندگان و استفاده‌کنندگان از طرح‌های پژوهشی (منصور و موازین اخلاق پژوهش ۱۳۹۰، ۱۱).

از این‌رو، آنچنان که بیان شد وقتی یک منشور اخلاقی برای یک سازمان پژوهشی تهیه و تنظیم می‌گردد، به منشور اخلاقی آن سازمان ارتقاء می‌یابد و طیف گسترده‌ای از دست‌اندرکاران امر پژوهش را پوشش می‌دهد. از آنجا که این دست‌اندرکاران، نقش مهمی در تصمیم‌گیری‌های کلان پژوهشی و

هدایت فعالیت‌های پژوهشی دارند، ضرورت تهیه و تنظیم یک منشور اخلاقی فراگیر، یکپارچه و منسجم آشکار می‌گردد.

۳) منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی: از این اصطلاح با عنوان منشور اخلاق پژوهش اینترنتی نیز یاد می‌شود. این منشور دربردارنده اصول و موازین اخلاق پژوهش در رابطه با فعالیت‌های پژوهشی «با اینترنت» (اینترنت به مثابه ابزار پژوهش) و «در اینترنت» (اینترنت به مثابه محیط پژوهش) است. پژوهش اینترنتی^۱ به نوعی از فعالیت‌های تحقیقاتی اشاره دارد که در آن از اینترنت برای جمع‌آوری اطلاعات توسط ابزاری آنلاین استفاده می‌شود و یا اینکه از اینترنت برای جمع‌آوری داده‌ها و بررسی فعالیت‌ها در محیطی آنلاین بهره‌برداری می‌گردد. این منشور را می‌توان نسخه توسعه‌یافته یا نسخه متممی از منشور اخلاق پژوهش در هر سازمان تلقی کرد. از این رو، در صورتی که سازمانی برخوردار از منشور اخلاق پژوهش باشد شایسته است به‌منظور اتخاذ رویه‌ای واحد و منسجم در تحقق ارزش‌ها و اصول اخلاقی، ترویج کدها و موازین اخلاقی و در نهایت تصمیم‌گیری‌های اخلاقی مقتضی، تهیه و تنظیم منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی در چارچوب و ذیل اصول و موازین منشور اخلاق پژوهش هر سازمان ارائه گردد.

۱-۲. بیان مسئله

از اواخر دهه ۹۰ میلادی، انجمن‌ها و نهادهای رسمی و متعددی به منظور معرفی و شناخت مسائل و چالش‌های اخلاقی در پژوهش‌های مجازی شکل گرفتند. مهم‌ترین هدف آنها تبیین، ارزیابی و مشاوره

^۱ Internet-based research

دربارهٔ راه‌حل‌های مناسب و معطوف به مسائل اخلاق پژوهش در فضای مجازی و در نهایت تهیه و تنظیم منشورها و مرامنامه‌هایی منسجم و سازگار در جهت پیش‌برد و هدایت اخلاقی چنین مسائلی است. از این میان می‌توان به فعالیت‌ها و برنامه‌های سه نهاد مهم و رسمی انجمن آمریکایی پیشرفت علم (AAAS)، کمیسیون اروپایی درباره فناوری‌های جامعهٔ اطلاعاتی (RESPECT)، و انجمن محققان اینترنتی (AoIR) اشاره کرد.

طرح پژوهشی مذکور به دنبال ارائه منشور اخلاقی در حوزه فعالیت‌های پژوهشی مرتبط با فضای مجازی و هدایت چالش‌های اخلاقی در پژوهش‌های مجازی است. بر این اساس، دستاوردهای طرح پژوهشی پیشین پیشنهاددهنده با عنوان «بررسی و تبیین مفاهیم، مسائل، و کدهای اخلاق پژوهش در فضای مجازی» می‌تواند به عنوان چارچوب مفهومی مناسبی برای تهیه و تنظیم این منشور اخلاقی به کار گرفته شود. از این رو، این طرح پژوهشی در نظر دارد با توجه به فعالیت گروه‌های مشاوره‌ای اخلاق پژوهش همچون AoIR، به معرفی فرآیند و راهکاری تجویزی برای هدایت اخلاقی فعالیت‌های پژوهشی محققان در فضای مجازی بپردازد. گزارش این طرح به عنوان طرحی نمونه‌ای (پایلوت) و در قالب منشور و در واقع مرامنامه‌ای اخلاقی ارائه می‌شود. همچنین این گزارش، به منظور بسط و توسعهٔ این منشور در دیگر مراکز آموزشی و پژوهشی کشور به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری پیشنهاد می‌گردد.

لازم به توضیح است پیشنهاددهنده طرح مذکور در نظر دارد با استفاده از ظرفیت‌های کانون درستی و اخلاق پژوهش ایران (کیان) و جلب همکاری و مشارکت دست‌اندرکاران آن، گزارش نهایی خود را با عنوان «منشور اخلاق پژوهش کیان در فضای مجازی» ارائه کرده و در حد توان، جایگاه کانون درستی و اخلاق پژوهش ایران را در مقام یک گروه مشاوره‌ای اخلاق پژوهش تحکیم نماید.

۱-۳. اهداف پژوهش

در این طرح پژوهشی تلاش گردیده است، اهداف ذیل تحقق یابد:

۱) تهیه و تدوین منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی برای تسهیل و ترغیب اساتید، دانشجویان و

پژوهشگران پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران در جهت سازمان‌دهی اخلاقیِ فعالیت‌های پژوهشی مرتبط؛

۲) هم‌افزایی و ارتقای توانایی‌های نظری و عملی طرح کیان با همکاری و مشارکت دست‌اندرکاران

آن در تهیه و تدوین منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی به عنوان طرحی نمونه‌ای (پایلوت) و استفاده از این توانایی‌ها در سایر اهداف طرح کیان؛

۳) معرفی فرآیند گام به گام و پیشنهاد راه‌کاری تجویزی به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری برای

تهیه و تدوین منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی.

۱-۴. پرسش‌های پژوهش

پژوهش‌های قابل بررسی ذیل رویکرد اقدام‌پژوهی عموماً با یک پرسش اساسی محدود به زمان و مکان خاصی مواجه است که پاسخ به این پرسش، هدف اصلی اقدام را توجیه می‌نماید:

۱) در شرایط کنونی، چگونه می‌توان فعالیت‌های پژوهشی مرتبط با فضای مجازی در پژوهشگاه علوم

و فناوری اطلاعات ایران را از نظر اخلاقی ارتقاء بخشید؟

تحت پرسش اساسی فوق می‌توان پرسش‌های فرعی دیگری را مطرح نمود:

۲) چه مؤلفه‌هایی می‌تواند به عنوان شاخص‌های عملکرد اخلاقی در پژوهش‌های مبتنی بر فضای

مجازی در فعالیت‌های پژوهشی پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران مد نظر قرار بگیرد؟

۳) برای تهیه و تدوین کدهای اخلاق پژوهش در فضای مجازی، در چارچوب شرایط فرهنگی،

اجتماعی و علمی کشور، چه فرآیند و راه‌کاری را می‌توان پیشنهاد کرد؟

۱-۵. روش‌شناسی پژوهش

این طرح پژوهشی با عنوان «تهیه و تدوین منشور اخلاق پژوهش کیان در فضای مجازی» تحت رویکردی

تجویزی و مبتنی بر روش‌شناسی اقدام‌پژوهی ارائه می‌شود. اقدام‌پژوهی یکی از شیوه‌های تحقیق کیفی

است که با برخورداری از اصول مشارکت، بازتابندگی، رهایی‌بخشی و توانمندسازی افراد و گروه‌های

درگیر مسئله‌ای اجتماعی، خواهان بهبود موقعیت و ارتقای شرایط زندگی آنان است. افراد و گروه‌های

مذکور، جامعه آماری این روش تحقیق را شکل می‌دهند و به نوعی در پیش‌برد اهداف پژوهش مبتنی بر

روش اقدام‌پژوهی، مشارکت می‌نمایند.

اقدام‌پژوهی برای جامعه آماری خود، عمدتاً دو وظیفه اساسی را دنبال می‌کند؛ نخست آنکه در پی

آشکارسازی اطلاعات و دانشی است که برای جامعه آماری مفروض مفید باشد. دوم آنکه وسیله‌ای برای

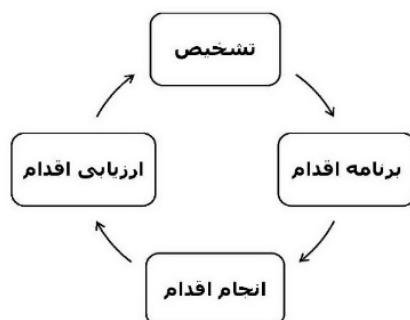
آگاه‌سازی و توانمندسازی این جامعه آماری از طریق برانگیختن و مشارکت آنان برای جذب و استفاده از

یافته‌های گردآوری‌شده در تحقیق است.

به‌طور کلی، اقدام‌پژوهی شامل یک گام پیشینی و مقدماتی و چهار گام اصلی است. در گام پیشینی و

مقدماتی، ضرورت موضوع مورد پژوهش در بستری مطالعاتی آشکار می‌شود. پس از آن، پژوهش با چهار

گام اصلی دیگر دنبال می‌شود: تشخیص، برنامه اقدام، انجام اقدام و ارزیابی اقدام. مطابق شکل زیر، این گام‌ها چرخه اقدام پژوهی طرح را تشکیل می‌دهند.

در گام اول یا گام تشخیص، شناسایی مواردی که در فرآیند تحقیق قرار می‌گیرند، مطرح است. تشخیص، باید با مشارکت افراد درگیر با مسئله مورد تحقیق انجام شود، آنچنان که در میان مشارکت‌کنندگان در تحقیق، نقش محقق تا حد امکان بایستی نقشی تسهیل‌گرانه و نظم‌دهنده باشد. گام دوم یا برنامه اقدام، متمرکز بر گام اول است. در این گام، چگونگی اجرای پروژه با مشارکت افراد درگیر در پروژه و با توجه به شرایط فرهنگی، اجتماعی و علمی جامعه آماری مفروض ارائه می‌شود. در گام سوم یا انجام اقدام، دستاورد گام دوم که همان برنامه اقدام است، اجرایی می‌شود. نتایج اقدام، در مرحله چهارم تحت عنوان ارزیابی اقدام بررسی می‌گردد. اساساً، اقدام پژوهی باید هدفمند و متمایل به مقصود باشد و از این رو، اصالت با فرآیند تحقیق است و نه صرفاً نتیجه آن. این قابلیت، به معنای تسلط و مهارت نقدپذیر و نقادانه پژوهشگر در استقبال از هر رویدادی است که قابل پیش‌بینی نبوده و می‌تواند در انجام فرآیند تحقیق لحاظ گردد؛ این موضوع، توجیه‌کننده ماهیت چرخه اقدام پژوهی در انجام فرآیند تحقیق است.

اعتبارسنجی اقدام پژوهی، بر این اصل استوار است که یافته‌های تحقیق، تا چه حد قابلیت تسهیم میان شرکت‌کنندگان در پژوهش را دارد که البته این تسهیم می‌تواند در سطوح متفاوتی به اشتراک گذاشته

شود. از این رو، در سطح اول، پذیرش اعضای مشارکت‌کننده در تحقیق، گواهی بر اعتبار تحقیق است. در سطح دوم، پذیرش افرادی است که در موقعیت تحقیق نیستند، ولی در آن موقعیت به نوعی مشارکت یا با آن آشنایی لازم را دارند. سطح سوم نیز در گروی پذیرش و متقاعد کردن دیگران از طریق به مشارکت طلبیدن آنان در مسئله مورد تحقیق است. هم‌چنین، تعمیم و انتشار یافته‌های حاصل از روش اقدام‌پژوهی به نحوی به ارزیابی اعتبار تحقیق کمک می‌کند.

۶-۱. روش پژوهش

آنچنان که اشاره شد، این طرح پژوهشی مبتنی بر روش اقدام‌پژوهی و تحت رویکردی تجویزی است. اقدام‌پژوهی شامل یک گام پیشینی و مقدماتی و چهار گام اصلی است. در گام پیشینی و مقدماتی، ضرورت موضوع مورد پژوهش در بستری مطالعاتی آشکار می‌شود و این ضرورت در مرحله اول طرح پژوهشی مذکور احراز می‌گردد.

جامعه آماری) مطابق با روش اقدام‌پژوهی، ابتدا گروهی از محققان و پژوهشگران را به عنوان جامعه آماری اولیه و مورد تحقیق مد نظر قرار می‌دهیم. با توجه به استفاده از ظرفیت‌های مطلوب پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران، این گروه می‌تواند با همکاری منتخبی از سیاست‌گزاران، مجریان، کارشناسان و مشاوران طرح کیان شکل بگیرد. از این رو، جامعه آماری اولیه این طرح را می‌توان منتخبی از سیاست‌گزاران، مجریان، کارشناسان و مشاوران طرح کیان تعریف نمود که به‌نحوی درگیر مسائل و چالش‌های اخلاق پژوهش در فضای مجازی هستند و خواهان بهبود موقعیت و ارتقای سلامت اخلاقی در انجام فعالیت‌های پژوهشی خود در این فضا می‌باشند. هدف از شکل‌گیری این جامعه آماری اولیه، تحقق

فرآیند گام به گام در تهیه و تدوین طرحی نمونه‌ای (پایلوت) از «منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی» است.

پرسش اساسی) مطابق با روش اقدام‌پژوهی، پرسش اساسی در این مرحله عبارت است از اینکه «در شرایط کنونی، چگونه می‌توان فعالیت‌های پژوهشی مرتبط با فضای مجازی در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران را از نظر اخلاقی ارتقاء بخشید؟». بر این اساس، چهار گام اقدام‌پژوهشی برای پاسخ به این پرسش اساسی به ترتیب ذیل شکل می‌گیرند:

گام اول) تشخیص: برای پاسخ به پرسش اساسی اقدام‌پژوهی، بنابر نتایج مطالعاتی و پژوهشی به‌دست‌آمده از مرحله اول طرح، شاخص‌ها و همچنین کدهای اخلاقی متعدد و رایج تحت عنوان «کدهای اخلاق پژوهش در فضای مجازی» یا «کدهای اخلاق پژوهش اینترنتی» گردآوری و اطلاعات مربوط به شاخص‌ها و کدهای اخلاقی استخراج می‌شود. لازم به یادآوری است که اطلاعات مربوط به شاخص‌ها و کدهای اخلاقی مذکور با توجه به حساسیت‌های فرهنگی، اجتماعی و علمی جامعه آماری مفروض و همچنین مشارکت فعالانه آنان تحت نظارت محقق و مجری طرح استخراج می‌گردد.

گام دوم) برنامه اقدام: در این گام، محقق و مجری طرح با برگزاری جلسات متعدد با سیاست‌گزاران، کارشناسان و مشاوران طرح کیان (و در صورت نیاز برخی کارشناسان دیگر که از اطلاعات و تجربه کافی در این زمینه برخوردار هستند)، شاخص‌های اخلاقی گردآوری‌شده را تجزیه و تحلیل نقادانه کرده و کدهایی پیشنهادی را ارائه می‌کنند که می‌تواند تعالی‌بخش و بهبوددهنده عملکرد اخلاقی در پژوهش‌های مجازی در شرایط اجتماعی، فرهنگی و علمی جامعه آماری مفروض باشد. سپس، محقق و مجری طرح، این کدها را تجمیع، تصریح و تدقیق می‌نماید.

گام سوم) انجام اقدام: در این گام، کدهای اخلاقی پیشنهادی برنامه اقدام در فعالیتهای پژوهشی جامعه آماری به اجرا گذاشته می شود. این فرآیند اجرایی می تواند در قالب بازگرداندن یافته ها به جامعه آماری مورد تحقیق و در صورت نیاز بحث و بررسی نقادانه مجدد برای اطمینان از صحت شاخص ها و کدهای اخلاقی تدوین شده و اجماع بر آنها صورت پذیرد.

گام چهارم) ارزیابی اقدام: تکرار فرآیند اطمینان از صحت شاخص ها و کدهای اخلاقی می تواند راه ورود به گام چهارم یعنی گام ارزیابی اقدام را تسهیل نماید. الگوی چرخه اقدام پژوهی به محقق کمک می کند تا شاخص ها و کدهای اخلاقی تدوین شده را با حضور گروهی دیگر از کارشناسان و صاحب نظران و طی جلسات یا در قالب نظرخواهی های متعددی مورد ارزیابی مجدد قرار دهد.

اعتبارسنجی: اعتبارسنجی در اقدام پژوهی بر این اصل استوار است که یافته های تحقیق، تا چه حد قابلیت تسهیم میان شرکت کنندگان در پژوهش را دارد که البته این تسهیم می تواند در سطوح متفاوتی به اشتراک گذاشته شود. از این رو، در روند ارزیابی مجدد شاخص ها و کدهای اخلاقی تدوین شده، سه هدف اساسی دنبال می شود: اول اینکه ارزیابی مجدد به اعتباریابی شاخص ها و کدهای اخلاقی مذکور کمک به سزایی می کند، دوم اینکه حساسیت های اجتماعی، فرهنگی و علمی جامعه آماری مورد تحقیق بیش از پیش در این شاخص ها و کدهای اخلاقی لحاظ می گردد، و سوم اینکه روند پذیرش و متقاعد کردن سایر نهادهای علمی و پژوهشی کشور را برای بهره مندی از نتایج این پژوهش به نحوی تسهیل می کند.

یافته های نهایی: در پایان، شاخص ها و کدهای اخلاقی ارزیابی شده، بار دیگر توسط محقق و مجری طرح تدقیق و تصریح و در قالب «منشور اخلاق پژوهش کیان در فضای مجازی» تدوین نهایی می شود.

یافته‌های این مورد پژوهش می‌تواند به عنوان یک منشور اخلاقی نمونه‌ای (پایلوت)، در قالب فرآیندی گام به گام و به عنوان راه‌کاری تجویزی برای «تهیه و تدوین منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی» به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری معرفی گردد.

۱-۷. تعریف مفاهیم

اخلاق^۱: انشعابی از فلسفه است که به نظام‌سازی، تعریف و طرح مفاهیم مرتبط با رفتار درست و نادرست می‌پردازد. اصطلاح *ethics* از واژه یونانی باستان *ethikos* که خود از مشتقات واژه *ethos* (به معنای عادت و عرف) اخذ شده است. به بیانی دیگر، اگر فلسفه را شامل سه زمینه اصلی متافیزیک، معرفت‌شناسی و ارزش‌شناسی قلمداد کنیم، زمینه فلسفی ارزش‌شناسی^۲ شامل دو شاخه اخلاق^۳ و زیبایی‌شناسی^۴ است که با مفهوم ارزش سر و کار دارد. حوزه مطالعات اخلاق (به تعبیری) شامل سه زمینه مطالعاتی عمده است: فرااخلاق^۵ که به تحلیل و توجیه ماهیت نگرش‌ها، گزاره‌ها، مفاهیم و احکام اخلاقی، بدون تأمل درباره درستی یا نادرستی این احکام، می‌پردازد؛ اخلاق هنجاری^۶ که به شناسایی و تبیین اساسی‌ترین مبانی و معیارهای درستی و نادرستی یا خوبی و بدی در احکام اخلاقی می‌پردازد؛ و اخلاق کاربردی^۷ که در جست‌وجوی قواعدی خاص‌تر از قواعد و نظریه‌های عام اخلاقی

^۱ ethics

^۲ axiology

^۳ ethics

^۴ aesthetics

^۵ metaethics

^۶ normative ethics

^۷ applied ethics

است، آن‌چنان که در تحلیل، بررسی و هدایت اخلاقی شرایط، موضوعات و موقعیت‌های جزئی و مصداقی، کارایی داشته باشد، هر چند به نظریه‌های عام مطرح در اخلاق هنجاری نیز بی‌توجه نیست.

اخلاق پژوهش^۱: زیرمجموعه‌ای از اخلاق کاربردی است که ملاحظات و مسائل اخلاقی مطرح در انجام فعالیت‌های پژوهش را بررسی می‌کند، آن‌چنان که در فرآیند انجام پژوهش، پیوسته به اصولی اخلاقی اشاره دارد که فعالیت‌های پژوهشی را از ابتدا تا پایان و سپس در مراحل انتشار نتایج و پس از آن، هدایت می‌نماید.

پژوهش اینترنتی^۲ یا پژوهش در فضای مجازی^۳: پژوهش‌ها و فرآیندهایی پژوهشی هستند که در آن از اینترنت و فضای مجازی به عنوان ابزار یا محیط پژوهش برای گردآوری داده‌ها، مجموعه داده‌ها، پایگاه داده‌ها یا دیگر منابع آنلاین به منظور انجام فعالیت‌های پژوهشی استفاده می‌شود.

اخلاق پژوهش اینترنتی^۴ یا اخلاق پژوهش در فضای مجازی^۵: در این حوزه مطالعاتی، به تجزیه و تحلیل مسائل اخلاقی و به کارگیری اصول و کدهای اخلاق پژوهش در فعالیت‌هایی پژوهشی پرداخته می‌شود که مبتنی بر فضای مجازی بوده و در ساحت فضای مجازی انجام می‌گردد.

منشور اخلاق پژوهش اینترنتی^۶ یا منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی^۷: به مجموعه اصول و کدهایی اخلاقی گفته می‌شود که توجه و به کارگیری آنها در مواجهه با مسائل و چالش‌های اخلاق

^۱ research ethics

^۲ internet research

^۳ cyber research

^۴ internet research ethics

^۵ research ithubs in cyberspace

^۶ internet research ethics statement

^۷ research ethics in cyberspace statement

تهیه و تدوین منشور اخلاق پژوهش کیان در فضای مجازی □ ۱۴

پژوهش در فضای مجازی، موجب بهبود موقعیت و ارتقای سلامت اخلاقی در تحقق فعالیت‌های پژوهشی می‌گردد.

فصل دوم:

فرآیند تهیه و تنظیم منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی

۲-۱. تهیه و تنظیم منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی

آنچنان که در فصل اول اشاره شد، تهیه و تنظیم «منشور اخلاق پژوهش کیان در فضای مجازی» در چارچوب و ذیل «منشور و موازین اخلاق پژوهش» معاونت پژوهش و فناوری وزارت عتف تحقق یافته است. به طوری که این منشور را می توان نسخه توسعه یافته یا نسخه متممی از منشور اخلاق پژوهش وزارت عتف معرفی نمود. با این توضیح، برای تهیه و تنظیم موازین و کدهای اخلاق پژوهش در فضای مجازی لازم است پنج مرحله اساسی^۱ را دنبال کنیم:

۱) شناسایی موضوعات اخلاق پژوهش در فضای مجازی

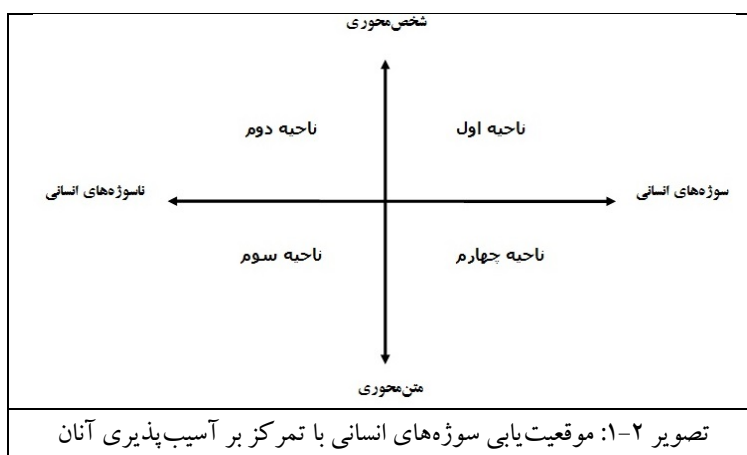
از آنجا که مسائل و موضوعات اخلاقی در روابط اختیاری انسان ها شکل می گیرد، در اخلاق پژوهش نیز این مسائل و موضوعات حول روابط پژوهشگران و سوژه های پژوهیدنی یا آزمودنی ها (اعم از سوژه های انسانی و غیر انسانی) تجلی می یابد. اما در اخلاق پژوهش در فضای مجازی، عمدتاً این روابط میان پژوهشگران و سوژه های پژوهیدنی انسانی شکل می گیرد. در اینجا لازم به یادآوری است که سوژه های انسانی در پژوهش های اینترنتی، توسعه ای مفهومی می یابند.

بر اساس این توسعه مفهومی، سوژه های انسانی در پژوهش های اینترنتی باید از یک سو بر روی محور سوژه های انسانی-ناسوژه های انسانی ارزیابی شوند و از سویی دیگر از منظر شخص محوری-متن محوری مورد سنجش قرار گیرند. این موقعیت یابی حول مفهوم آسیب پذیری سوژه های انسانی مورد پژوهش

^۱ این الگوی پنج مرحله ای برگرفته از طرح پژوهشی «روش شناسی تهیه مرامنامه اخلاقی در علوم (۱۳۹۵)» توسط حمیدرضا آیت اللهی (معاونت علمی و فناوری- صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور) است که برای تهیه و تنظیم منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی صورت بندی گردیده است.

بررسی می‌گردد. مطابق با این محورها چهار ناحیه ترسیم می‌شود (تصویر ۱-۲ را ملاحظه کنید) که هر

ناحیه برخی از سوژه‌های انسانی در پژوهش‌های اینترنتی را نمایندگی می‌کند:

۱) ناحیه اول شامل سوژه‌های انسانی شخص‌محور است؛ برای نمونه می‌توان به پژوهش‌هایی اشاره نمود که پژوهنده از طریق یک نرم‌افزار ویدیویی (مانند نرم‌افزار اسکایپ) با سوژه انسانی مورد پژوهش خود در حال مذاکره است. در این ناحیه آسیب‌پذیری سوژه‌های مورد پژوهش از بالاترین درجه مخاطرات اخلاقی بالقوه برخوردار است چرا که در اینجا به دلیل ارتباط مستقیم با سوژه‌ها از طریق ارتباطات ویدیویی، بسیاری از مسائل اخلاق پژوهش (همچون تجاوز به حریم خصوصی، تهدید گمنامی و ناشناختگی در پژوهش‌هایی با داده‌های حساس، و مواردی دیگر) فرصت ظهور و بروز بیشتری می‌یابد. همچنین در این ناحیه، کسب رضایت آگاهانه از سوژه‌های مورد پژوهش از اهمیت به‌سزایی برخوردار است؛ ۲) ناحیه دوم دربردارنده ناسوژه‌های انسانی شخص‌محور است؛ به عنوان مثال سوژه‌های پژوهشی، آواتارهای اشخاص هستند. آسیب‌پذیری سوژه‌های مورد پژوهش این ناحیه در مقایسه با ناحیه اول از درجه مخاطرات اخلاقی کمتری برخوردار است؛ ۳) ناحیه سوم شامل ناسوژه‌های انسانی متن‌محور است؛

مثلا می‌توان محتوای وبلاگ‌ها را سوژه پژوهشی خود قرار داد. به نظر می‌رسد در این ناحیه نیز آسیب‌پذیری سوژه‌های مورد پژوهش در مقایسه با دو ناحیه پیشین از درجه مخاطرات اخلاقی کمتری برخوردار است؛ و ۴) ناحیه چهارم دربردارنده سوژه‌های انسانی متن‌محور است؛ نمونه‌ای از این سوژه‌های پژوهشی، پروفایل افراد در شبکه‌های اجتماعی است. اما در این ناحیه به نظر می‌رسد به‌خاطر دستیابی و شناسایی ساده‌تر سوژه‌های انسانی از درجه مخاطرات اخلاقی بیشتری در مقایسه با ناحیه‌های دوم و سوم برخوردار است.

در اینجا موضوع دارای اهمیت اینست که با توجه به هویت‌های نوظهور یا اطلاعات شخصی قابل شناسایی در محیط اینترنت از قبیل آواتارها، پروفایل‌ها در شبکه‌های اجتماعی، وبلاگ‌ها، و به‌طور کلی در برابر اطلاعات متنی و اطلاعات گرافیکی، تمرکز بر توسعه مفهومی سوژه‌های انسانی در تجزیه و تحلیل مسائل و موضوعات اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی از نقش به‌سزایی برخوردار است (ثقه‌الاسلامی ۱۳۹۷، در دست انتشار).

۲) شناسایی دست‌اندرکارانِ نیازمند به کدها و موازین اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی

به‌طور کلی، کدها و موازین اخلاقی مندرج در منشورهای اخلاق پژوهش می‌تواند ناظر به تمامی فاعل‌های انتخابگر مطرح در فرآیند انجام پژوهش باشد. این فاعل‌های انتخابگر شامل پژوهشگران، سوژه‌های پژوهشی یا آزمودنی، سفارش‌دهندگان پژوهش، مخاطبان پژوهش، و... بسیاری دیگر باشد. در این مرحله از تدوین منشور باید دست‌اندرکارانِ فرآیند انجام پژوهش دسته‌بندی و متمایز شوند، به‌طوری که با توجه به نوع فعالیت ایشان در فرآیند پژوهش، کدها و موازین اخلاقی متناظر با آن فعالیت ذیل اصول اخلاقی مقتضی (در مرحله چهارم به آن اشاره می‌شود) تهیه و تنظیم گردد. لازم به یادآوری است

که در منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی از میان تمامی فاعل‌های انتخابگر ممکن در فرآیند پژوهش عمدتاً بر فعالیت‌های پژوهشی محققان اینترنتی در تعامل با سوژه‌های انسانی پژوهیدنی در فضای مجازی متمرکز گردیده و کدهای اخلاقی مقتضی تهیه و تنظیم می‌شود.

از این رو، در اخلاق پژوهش در فضای مجازی، هدف از ارائه این کدها در اخلاق پژوهش، معرفی و ارائه چارچوب‌هایی است برای تجهیز پژوهشگران به مهارت‌های فکری و تحلیلی تا به هنگام مواجهه با چالش‌های اخلاقی متنوع در فرآیند پژوهش‌های اینترنتی آنان را یاری رساند. این کدها و موازین اخلاقی به شکلی اجماعی و به‌طور ضمنی یا صریح میان متخصصان، پژوهشگران و هیئت‌های اخلاق پژوهش شکل می‌گیرد. آگاهی، پذیرش و استفاده از این کدهای اخلاقی می‌تواند تصمیم‌هایی را که پژوهشگران در برابر مسائل اخلاقی متداول و نوظهور اتخاذ می‌کنند، تسهیل و توجیه نماید. آنچنان که اشاره شد، این کدها و موازین اخلاقی که ذیل اصول اخلاقی خاصی تهیه و تنظیم می‌شوند بسیار کلی هستند و به پژوهشگران ضرورتاً پاسخ‌هایی سرراست و معطوف به چالش‌های اخلاقی معین ارائه نمی‌کنند، بلکه این موازین و کدهای کلی پژوهشگران را برای تجزیه و تحلیل، تفکر و تدبیر در موقعیت‌های خاص اخلاقی مهیا می‌نمایند (Wiles 2013, 17-18).

۳) شناسایی و دسته‌بندی مجدد موضوعات اخلاق پژوهش در فضای مجازی ذیل دست‌اندرکاران متنوع فرآیند پژوهش

آنچنان که در مرحله پیشین اشاره شد، فرآیند پژوهش درگیر دست‌اندرکاران متعددی است که برای هر دسته از آنان باید با توجه به نوع فعالیت ایشان در فرآیند پژوهش، کدهای اخلاقی متناظر با آن فعالیت به‌نحوی مقتضی تهیه و تنظیم شود. حال در این مرحله، پس از معرفی و مشخص کردن هر دسته از

فاعل‌های انتخابگر مطرح در فرآیند پژوهش لازم است به مرحله اول بازگشته و مسائل و موضوعات مطرح در اخلاق پژوهش در فضای مجازی را ذیل هر دسته از این دست‌اندارکاران مجدداً صورت‌بندی کنیم. بدین طریق، چالش‌های اخلاقی متصور در فرآیند پژوهش برای هر دسته از آنان مشخص و متمایز می‌گردد. در اینجا یادآوری این نکته ضروری است که این شناسایی و دسته‌بندی مجدد چالش‌های اخلاقی، ابعاد گوناگون منشور اخلاقی مذکور را مشخص و برجسته می‌نماید و به تهیه‌کنندگان آن کمک می‌کند که انسجام ارزشی و هنجاری، سازگاری در ضوابط کلی اخلاقی، و نظام‌مند بودن منشور اخلاقی در هر لایه بررسی و به‌دقت اعمال شود.

اما برای تهیه و تنظیم منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی جاری، آنچنان که در مرحله پیشین اشاره شد، صرفاً بر فعالیت‌های پژوهشی محققان اینترنتی در تعامل با سوژه‌های انسانی پژوهیدنی در فضای مجازی متمرکز گردیده و کدهای اخلاقی مقتضی تهیه و تنظیم می‌شود و برای سهولت در پیش‌برد اهداف این طرح پژوهشی پایلوت از سایر دست‌اندرکاران صرف‌نظر می‌شود.

۴) معرفی نظریه‌های اخلاقی و شناسایی اصول اخلاق پژوهش در فضای مجازی

برای تهیه و تنظیم موازین یا کدها در منشورهای اخلاق پژوهش می‌توان از دو راهبرد اتخاذ نظریه‌های اخلاقی یا اعمال اصول و یا هر دو راهبرد اخلاقی استفاده کرد. نظریه‌ها و اصول اخلاقی دربردارنده نظریه‌های متعارف و اصول اخلاقی مشترک هستند. در اینجا طیف گسترده‌ای از نظریه‌ها و اصول در اخلاق پژوهش را می‌توان معرفی نمود. این نظریه‌ها و اصول اخلاقی، ابزارها و چارچوب‌های نظری مناسبی را برای تجزیه و تحلیل، تفکر و تدبیر درباره رفتار اخلاقی فراهم می‌آورند. آنها معیارهای متنوعی را ارائه می‌کنند که پژوهشگران می‌توانند از این طریق درباره درستی یا نادرستی یک رفتار در مواجهه با

تعارض‌ها یا معماهای پیچیده اخلاقی تأمل و تدبیر کنند. این نظریه‌ها و اصول نیز پاسخ سراسر است و مستقیمی برای چنین تعارض‌ها یا معماهای اخلاقی ایجاد نمی‌کنند، بلکه ابزار و چارچوبی برای افزایش مهارت‌های تجزیه و تحلیل و تفکر نقادانه درباره این چالش‌ها و امکان ارزیابی درستی یا نادرستی مجموعه رفتارهای اخلاقی مناسب و قابل تبیین عرضه می‌کنند.

در راهبرد اول، نظریه‌های اخلاقی به مثابه چارچوبی برای نظم‌بخشی و تبیین شواهد و رفتارهای اخلاقی است. در نظریه‌های اخلاقی بر خلاف نظریه‌های علمی، شواهد از ادراکات حواس انسانی با استفاده از ابزارهایی خاص حاصل نمی‌شود، بلکه از قضاوت‌ها در مورد درست یا نادرست و خوب یا بد به دست می‌آید. در واقع، قضاوت‌های اخلاقی نه با مشاهده ویژگی‌های خاص یک وضعیت، بلکه به واسطه برداشتی جامع^۱ از وضعیتی که با آن روبه‌رو می‌شویم، صورت می‌پذیرند. برای آزمایش یک نظریه اخلاقی باید چگونگی کاربرد آن نظریه بر یک مورد خاص را مورد توجه قرار داد. اگر نظریه با شهود اخلاقی ما در مورد آن موضوع دارای نتیجه‌ای متضاد باشد، آنگاه از دلیلی علیه آن نظریه اخلاقی برخورداریم و اگر نظریه با شهود اخلاقی ما در مورد آن موضوع دارای نتیجه‌ای سازگار باشد، آنگاه از دلیلی برای حمایت از نظریه برخورداریم.

در راهبرد دوم، اصول اخلاقی را نیز می‌توان برای تجزیه و تحلیل و بررسی مسائل، چالش‌ها و تصمیم‌گیری‌های اخلاقی به کار گرفت. برخی صاحب‌نظران باور دارند به کارگیری اصول اخلاقی در مقایسه با استفاده از نظریه‌های اخلاقی برای طرح و بیان مسائل و تصمیم‌ها از دو جهت دارای اهمیت است؛ اول اینکه درک و کاربرد اصول معمولاً آسان‌تر از نظریه‌های اخلاقی است، چرا که به اندازه

^۱ holistic impression

نظریه‌ها انتزاعی یا پیچیده نیستند، و دوم اینکه بسیاری از اصول اخلاقی از تأیید و حمایت گسترده نظری و شهود اخلاقی نزد عموم برخوردارند. بعضی از اصول اخلاقی عام^۱ و تأثیرگذار عبارتند از: (۱) خودمختاری و استقلال رأی^۲: در فرآیند پژوهش هر سوژه پژوهیدنی اندیشه‌ورزی باید در رابطه با زندگی خود، مختار و حق انتخاب آگاهانه و مسئولانه داشته باشد؛ (۲) بی‌آزاری^۳: در هیچ مرحله از فرآیند پژوهش، سوژه‌های پژوهیدنی نباید در معرض آسیب و زیان احتمالی قرار بگیرند، (۳) خیرخواهی^۴: در تمامی مراحل فرآیند پژوهش، به سوژه‌های پژوهیدنی پیوسته باید از منظر لطف و احسان نگریست؛ و (۴) انصاف^۵: در تمامی مراحل فرآیند پژوهش، با سوژه‌های پژوهیدنی باید منصفانه و با عدل رفتار کرد (شامو و رزنیك ۲۰۱۵، ۳۳-۵۲).

بر این اساس، در تهیه و تنظیم منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی، تجزیه و تحلیل‌های اخلاقی را می‌توان ذیل دو راهبرد اساسی در مواجهه با چالش‌های اخلاقی مطرح در پژوهش‌های اینترنتی مورد توجه قرار داد: استفاده از نظریه‌های اخلاقی، یا به‌کارگیری اصول اخلاقی و یا بهره‌مندی از هر دو. در راهبرد استفاده از نظریه‌های اخلاقی به پژوهشگران توصیه می‌شود که برای تجزیه و تحلیل مسائل اخلاقی موردِ مواجهه در انجام پژوهش‌های اینترنتی از نظریه‌های اخلاقی متعارف همچون پیامد‌گرایی^۶، وظیفه‌گرایی^۱، و اخلاق فضیلت^۲ به عنوان مهم‌ترین نظریه‌های اخلاقی بهره‌برداری گردد.

^۱ general ethical principle

^۲ autonomy

^۳ no harm

^۴ beneficence

^۵ justice

^۶ ذیل نظریه پیامد‌گرایی اخلاقی استدلال می‌کنند که تصمیم‌های اخلاقی باید مبتنی بر پیامدها و تبعات رفتارهای مشخصی باشد، به‌طوری که رفتار یا عمل مذکور اخلاقی است اگر پیامد خوبی را برای فرد یا برای جامعه به‌دنبال داشته باشد. به عبارت دیگر، رفتار و عمل درست آن است که بهترین نتایج کلی را برای بیشتر مردم به همراه داشته باشد.

اما در راهبرد استفاده از اصول اخلاقی توصیه می‌گردد از آنجا که در اخلاق نظریه‌های عام و جهان‌شمولی وجود ندارد، باید فهرستی از اصول اخلاقی عام و کلی فراهم نمود و آنگاه با توجه به این اصول، هر مسئله اخلاقی خاصی را مورد ارزیابی قرار داد. برخی از این اصول در اخلاق پژوهش عبارتند از صداقت، عینیت یا بی‌طرفی، تساهل یا سعه صدر، محرمانگی یا رازداری، احترام به مالکیت مادی و معنوی، رعایت قانون، احترام به سوژه‌های پژوهشی، مسئولیت اجتماعی، و مواردی دیگر. همچنین می‌توان این هر دو راهبرد را برای تجزیه و تحلیل‌های چالش‌های مطرح در پژوهش‌های اینترنتی به کار گرفت.

۵) تهیه کدهای اخلاقی و تنظیم منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی

کدها و موازین اخلاق پژوهش، تبلور حساسیت‌های اخلاقی در فرآیند تحقق پژوهش است. منشور اخلاق پژوهش دربردارنده کدهای اخلاق پژوهش است؛ از مهم‌ترین این منشورهای اخلاقی، انسجام ارزشی و هنجاری، سازگاری در کدهای کلی اخلاقی، و نظام‌مند بودن آنهاست. آنچنان که در مرحله دوم اشاره شد، برای تهیه و تنظیم منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی صرفاً بر فعالیت‌های پژوهشی محققان اینترنتی در تعامل با سوژه‌های انسانی پژوهیدنی در فضای مجازی تمرکز شده است. اما اگر ذی‌مسئولیت‌ها و ذی‌حق‌های دیگری در قالب دست‌اندرکاران فرآیند پژوهش مد نظر قرار بگیرند، تهیه و تنظیم منشورهای اخلاقی دیگری نیز ضرورت می‌یابد. این منشورهای اخلاقی، اگر چه کدهای اخلاقی متنوع و متکثر دست‌اندرکاران فرآیند پژوهش را تشکیل می‌دهند، اما به دلیل آنکه وجوه متفاوتی از یک منشور

^۱ مطابق نظریه وظیفه‌گرایی اخلاقی توجه به اصول و مضامین مهم اخلاقی، به جای سنجش پیامد هر عمل، معیار مناسب‌تری برای اتخاذ تصمیم‌های اخلاقی است. به بیانی دیگر، تصمیم‌های اخلاقی باید مبتنی بر اصولی اخلاقی و منتج از انگیزه‌های اخلاقی باشد، بدون توجه به پیامدهای آن.

^۲ اخلاق فضیلت، یک نظریه اخلاقی شخص‌محور است و با فضیلت یا شخصیت اخلاقی پژوهنده سروکار دارد و نه با اصول، قواعد و پیامدهای اخلاقی یک عمل یا تصمیم. اخلاق فضیلت در پی درستی و صداقت فرد محقق است و همچنین به دنبال شناسایی این خصوصیات و فضیلت‌هایی است که محقق برای انجام فعالیت‌های پژوهشی اخلاقی به آنها نیازمند است.

اخلاقی را شکل می‌دهند، یکپارچه و سازگار می‌گردند. نکات اخیر، ارتباط میان اصول، کدها و موازین

اخلاقی، مرامنامه‌های اخلاقی و منشورهای اخلاقی را تصریح و تدقیق می‌نماید.

۲-۲. تدوین منشور در چارچوب «منشور و موازین اخلاق پژوهش وزارت عتف»

در اوایل سال ۱۳۹۰ کمیته‌ای با عنوان اخلاق پژوهش در مرکز برنامه‌ریزی و سیاستگذاری پژوهشی ذیل

معاونت پژوهش و فناوری وزارت عتف تشکیل شد و هدف خود را بر تهیه و تنظیم یک منشور اخلاق

پژوهش با عنوان «منشور و موازین اخلاق پژوهش» متمرکز نمود. این منشور، با هدف پیشگیری از بروز

تخلفات پژوهشی آگاهانه یا ناآگاهانه توسط این کمیته در جلسات متعدد و بر اساس تجربه‌ها و

واقعیت‌های موجود و نیز منابع ارزشمندی که در دسترس بود تدوین گردید. منشور مذکور دارای دو

بخش «منشور اخلاق پژوهش» و «موازین اخلاق پژوهش» است: منشور اخلاق پژوهش دربردارنده

مهم‌ترین اصول اخلاق پژوهش است که در هشت بند تهیه و تنظیم شده است، و موازین اخلاق پژوهش دربردارنده موازین اصلی و توصیه‌هایی تفصیلی در جهت تحقق اصول منشور اخلاق پژوهش می‌باشد که ذیل نه فصل گردآوری شده است. (پیوست الف را ملاحظه کنید)

برای تهیه و تدوین منشورهای اخلاقی و شناسایی چالش‌های اخلاقی در اخلاق پژوهش نمی‌توان صرفاً به مطالعه نظری آنها پرداخت، بلکه باید آنها را در چارچوب روشی استقرایی و با بررسی چالش‌های اخلاقی بالفعل و حتی چالش‌های اخلاقی بالقوه و قابل تصور گردآوری کرد. به‌طور خلاصه، برخی از این روش‌ها را می‌توان این‌چنین معرفی کرد: (۱) شناسایی چالش‌های اخلاقی بالفعل از طریق مصاحبه عمیق با پژوهشگران و متخصصان فعالیت‌های پژوهشی مختلف که تجربه‌های نظری و عملی مناسبی در انجام و تحقق فعالیت‌های پژوهشی داشته‌اند؛ (۲) شناسایی چالش‌های اخلاقی بالقوه از طریق تحقیق‌های کتابخانه‌ای گسترده و بررسی‌های نظری شرایط اخلاقی محتمل الوقوع و سپس مذاکره با پژوهشگران و متخصصان فعالیت‌های پژوهشی مختلف درباره امکان تحقق چالش‌های اخلاقی مذکور؛ (۳) شناسایی چالش‌های اخلاقی بالفعل از طریق تحقیق‌های میدانی؛ و یا ترکیبی از روش‌های فوق به‌کار گرفته شود.

در این طرح پژوهشی تلاش شده است «منشور اخلاق پژوهش کیان در فضای مجازی» با ترکیب برخی از روش‌های فوق و در چارچوب «منشور و موازین اخلاق پژوهش» معاونت پژوهش و فناوری وزارت عتف، استخراج، تهیه و تدوین گردد. به‌طور کلی در تدوین منشورهای اخلاق پژوهش، انسجام در اصول اخلاقی، سازگاری در موازین و کدهای اخلاقی، و نظام‌مند بودن این منشورها از مهم‌ترین مفروضات در تهیه و تنظیم آنهاست. این موضوع از این جهت دارای اهمیت است که مخاطبان این منشورها از قبیل هیئت‌های اخلاق پژوهش، پژوهشگران، اساتید، دانشجویان و... با محور قرار دادن اصول

و موازین اخلاقی مندرج در آنها، می‌توانند مسائل و موقعیت‌های اخلاقی متعدد در انجام فعالیت‌های پژوهشی خود را در این چارچوب تجزیه و تحلیل و تصمیم‌های اخلاقی مناسبی را اتخاذ کنند.

بر این اساس، ۱) در مرحله اول که از آن با عنوان گام تشخیص در اقدام پژوهی یاد می‌شود منشور و موازین اخلاق پژوهش وزارت عتف، چارچوب اصلی برای تهیه و تنظیم پیش‌نویس اولیه منشور اخلاق پژوهش کیان در فضای مجازی قرار گرفته است. ۲) در مرحله دوم و به عنوان گام تهیه برنامه اقدام در فرآیند اقدام پژوهی، کدهای اخلاق پژوهش در فضای مجازی با تمرکز بر چالش‌های اخلاقی بالفعل و بالقوه مختص پژوهش‌های اینترنتی، ذیل فصل‌های نه‌گانه موازین اخلاق پژوهش وزارت عتف تدوین گردید. ۳) در مرحله سوم برای بررسی نقادانه برنامه اقدام، با تشکیل کارگروهی متشکل از برخی اساتید و پژوهشگران ارشد پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) که به‌نوعی هسته مرکزی کانون درستی و اخلاق پژوهش ایران (کیان) را تشکیل می‌دهند، پیش‌نویس این منشور به بحث و بررسی گذاشته شد. ۴) در مرحله چهارم، پس از جمع‌آوری نظرات، پیشنهادها و انتقادات کارگروه مذکور، پیش‌نویس منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی مورد بازنگری و تدوین نهایی قرار گرفت و به عنوان «برنامه اقدام» از طرف کیان به سازمان مربوطه برای «انجام اقدام» ابلاغ گردید تا در بازه‌های زمانی مشخصی ممیزی‌های اخلاقی^۱ لازم در چارچوب تحقق ارزش‌ها و موازین منشور اخلاق پژوهش کیان در فضای مجازی به عنوان «ارزیابی اقدام» بررسی و گزارش شود.

^۱ ممیزی اخلاق پژوهش عبارت است از بررسی و ارزیابی رفتارهای اخلاقی در فرآیندهای پژوهشی یک سازمان که بر اساس اصول و موازین اخلاقی تهیه‌شده در مرامنامه اخلاق پژوهش آن سازمان صورت می‌گیرد. این ممیزی اخلاقی را می‌توان به عنوان فرآیندی قابل بازبینی برای شناسایی، اندازه‌گیری، گزارش و کمک به ارتقاء سلامت اخلاقی در فعالیت‌های پژوهشی آن سازمان در نظر گرفت (منصوری و همکاران، ۱۳۹۴، ۱۲۹-۱۳۱)

کارکرد اولیه این منشور، کمک به پژوهشگران و هیئت‌های اخلاق پژوهش برای برنامه‌ریزی اخلاقی طرح‌های پژوهشی مرتبط با پژوهش‌های اینترنتی است و همچنین کمک به فرآیند ارزیابی و تصمیم‌گیری‌های اخلاقی برای چنین طرح‌هایی پژوهشی است. لازم به تأکید است که هدف از تهیه و تنظیم منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی، ارائه و ابلاغ قواعدی ایستا^۱ برای بررسی ملاحظات اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی نیست، بلکه هدف آنها گردآوری و ارائه موازین و کدهایی پویا^۲ به منظور بررسی ملاحظات اخلاقی در موقعیت‌های متنوع پژوهش‌های اینترنتی است. تأکید بر موازین و کدهای اخلاق پویا بر این مبناست که فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی و استفاده اجتماعی از آنها برای تحقق و پیش‌برد اهداف پژوهشی در گذر زمان به سرعت و پیوسته در حال تغییر و تحول است؛ آنچنان که این تغییرات و تحولات بیش از آنکه محققان اینترنتی را نیازمند قواعدی ایستا نماید، آنان را باید مجهز به موازین و کدهایی پویا کند تا در مواجهه با موقعیت‌های اخلاقی متنوع و متکثر در پژوهش‌های اینترنتی از دانش و مهارت مناسب برای تجزیه و تحلیل این موقعیت‌های اخلاقی برخوردار باشند. لازم به یادآوری است که چنین منشورهایی ضرورتاً (یا بدون تضمین‌های حقوقی مناسب) از الزام‌هایی قطعی برخوردار نیستند، بلکه هدف عمده آنها ایجاد حساسیت اخلاقی و تقویت شهود اخلاقی پژوهشگران در مواجهه با چالش‌های اخلاقی در فعالیت‌های پژوهشی است.

^۱ static rules

^۲ dynamic guidelines

۲-۳. برخی نکته‌های تکمیلی

با مبنا قرار دادن «منشور و موازین اخلاق پژوهش» برای تدوین منشور اخلاق پژوهش کیان در فضای مجازی، پس از گردآوری موضوعات و مسائل اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی و تجزیه و تحلیل اخلاقی آنها ذیل اصول اخلاقی مفروض در «منشور و موازین اخلاق پژوهش»، مجموعه منسجمی از موازین و کدهای اخلاق پژوهش در فضای مجازی استخراج می‌گردند. در اینجا یادآوری چند نکته دارای اهمیت است (آیت‌اللهی ۱۳۹۵):^۱

۱) این منشور شامل کدهای اخلاقی رشته پژوهشی خاص نیست، بلکه مبنای تهیه و تنظیم آن فصل مشترک ملاحظات اخلاقی در فعالیتهای پژوهشی حوزه‌های متنوع علمی (خصوصاً علوم انسانی و اجتماعی) در فضای مجازی است.

۲) این منشور با تأکید بر موضوعات اخلاقی و فرآیندهای تصمیم‌گیری اخلاقی حول فعالیتهای پژوهشی در فضای مجازی تا حد امکان به گونه‌ای تدوین شده است که می‌تواند نسبت به توسعه فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در حال تغییر نیز به کار گرفته شود.

۳) تصمیم‌گیری‌های اخلاقی در بسیاری از مقاطع فرآیند پژوهش (از قبیل طرح پژوهش، انجام پژوهش، و محصول و انتشار پژوهش) روی می‌دهد. از این رو، منشور مذکور این واقعیت را تصدیق می‌کند که تصمیم‌گیری‌های اخلاقی به شدت وابسته به شرایط اجتماعی متنوع و بومی، محیط‌های علمی و سیاسی متعدد، تعریف مفروضات رشته‌های پژوهشی مورد نظر، و مواضع روش‌شناختی رشته‌های علمی است.

^۱ برخی از این نکات برگرفته از طرح پژوهشی حمیدرضا آیت‌اللهی است که برای تهیه و تنظیم منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی بازنگری شده است.

۴) آنچنان که اشاره شد، این منشور با «منشور و موازین اخلاق پژوهش» معاونت پژوهش و فناوری وزارت عتف همراستا بوده و به نحوی نسخه متمم یا نسخه توسعه یافته‌ای از آن است. این منشور دربردارنده برخی ملاحظات اخلاقی است که برای پشتیبانی و آگاهی از مسئولیت‌ها در برابر تصمیم‌گیری‌های مطرح در اخلاق پژوهش مجازی طراحی و ارائه شده است. اگر چه این منشور معطوف به پژوهشگران است، اما می‌تواند به عنوان منبعی برای طیف گسترده‌ای از دیگر ذی‌حق‌ها و ذی‌مسئولیت‌های فرآیند پژوهش توسعه و به کار گرفته شود.

۵) منشورهای اخلاقی صرفاً روشنگر وظایف اخلاقی افراد هستند ولی تضمینی برای اجرای آن ارائه نمی‌دهند. لازم است پس از تدوین منشورهای اخلاقی، راهکارهایی اجرایی برای پیاده‌سازی آن در سازمان‌ها و محیط‌های علمی و پژوهشی ارائه نمود؛ نمونه‌ای از این راهکارها می‌تواند اخذ تعهد در قبال انجام طرح‌های پژوهشی سازمان‌ها و محیط‌های علمی و پژوهشی در چارچوب منشورهای مذکور باشد، به‌طوری که استفاده از نظام‌های حقوقی و جزایی می‌تواند برای تضمین این منشورها به کار گرفته می‌گردد. البته نهادهای سازنده منش اخلاق در جامعه علمی و پژوهشی، موضوع این طرح پژوهشی نیست و مجالی دیگر را می‌طلبد.

۶) گاهی اوقات تصمیم‌گیری‌های اخلاقی دشوار و پیچیده‌اند و بعضاً نمی‌توان برای مسائل اخلاقی نوظهور در منشورهای اخلاقی پاسخ‌هایی سرراست یافت. از این رو، تصمیم‌گیری‌های اخلاقی در قلمروی خاکستری گسترده‌ای تحقق می‌یابند. به بیانی دیگر، در این قلمروی خاکستری بیش از یک مجموعه از هنجارها، ارزش‌ها، اصول و رفتارهای اخلاقی وجود دارد که برای مشروعیت‌بخشی به مسائل اخلاقی مطرح باید مورد توجه قرار بگیرند. قضاوت درباره چنین مجموعه‌هایی دشوار است، خصوصاً وقتی که

یک مجموعه از هنجارها، ارزش‌ها، اصول و رفتارهای اخلاقی با مجموعه‌ای دیگر به‌نحوی در تعارض قرار می‌گیرند.

این مسئله، پژوهشگران یا هیئت‌های اخلاقی پژوهش را با این واقعیت مواجه می‌نماید که برای تصمیم‌گیری‌های اخلاقی در موقعیت‌های پژوهشی متنوع باید موازین و کدهای اخلاقی ارائه‌شده را به عنوان چارچوب‌هایی کلی در نظر گرفته و با استفاده از نظریه‌ها و اصول اخلاقی، موقعیت‌های اخلاقی مذکور را تحلیل، ارزیابی و اتخاذ تصمیم نمایند. این موضوع در اخلاق پژوهش اینترنتی با توجه به گسترش روزافزون موقعیت‌های اخلاقی پیش‌بینی‌نشده در فضای مجازی، اهمیتی مضاعف می‌یابد.

۷) محققان اینترنتی همواره باید مفاهیمی از قبیل آسیب‌پذیری، کرامت اشخاص، احسان و انصاف را به عنوان ملاحظات اخلاقی بنیادی در فرآیند اخلاق پژوهش در فضای مجازی را مد نظر قرار دهند، به‌طوری که سوژه‌های پژوهیدنی خود در هر موقعیت اخلاقی را از منظر کاهش آسیب‌پذیری، حفظ کرامت و احسان نسبت ایشان مورد توجه قرار دهند.

فصل سوم:

منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی

۳-۱. دیباچه منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی

اخلاق پژوهش در فضای مجازی، زمینه‌ای مطالعاتی است که در آن به تجزیه و تحلیل مسائل اخلاقی و به‌کارگیری اصول و کدهای اخلاق پژوهش در فعالیتهای پژوهشی اینترنتی پرداخته می‌شود؛ این فعالیتهای پژوهشی با استفاده و یا از طریق فضای مجازی تحقق می‌یابد و درگیر چالش‌های اخلاقی متنوعی می‌گردد. در سال ۲۰۱۲ کمیته مشورتی اداره حمایت از پژوهش‌های انسانی در ایالات متحده^۱ (به نقل از Buchanan & Zimmer 2016)، فعالیتهای پژوهشی زیر را به عنوان مصادیقی از پژوهش‌های اینترنتی برشمرده است:

- داده‌ها و اطلاعاتی که به‌طور معمول از طریق اینترنت یا بر روی اینترنت قابل دسترسی است، بدون تعامل مستقیم با سوژه‌های پژوهشی (بلکه از طریق برداشت، استخراج، پروفایل‌گردی، مشاهده یا ضبط مجموعه داده‌های موجود، تعاملات در اتاق‌های گپ، وبلاگ‌ها، مرسوله‌های رسانه‌های اجتماعی، و...)
- پژوهش‌هایی که از اینترنت به عنوان یک رسانه برای جذب یا تعامل با سوژه‌های پژوهشی به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم (وبگاه‌های خودآزمون، ابزارهای پیمایش، و...) استفاده می‌کند؛
- پژوهش‌هایی درباره خودِ اینترنت و پیامدهای آن (استفاده از الگوها یا پیامدهای رسانه‌های اجتماعی، مسئله پالایش یا فیلترینگ اطلاعات توسط موتورهای جست‌وجو، تحول و تکامل مسائل اخلاقی در فضای مجازی، و...)

¹ The United States Secretary's Advisory Committee to the Office for Human Research Protections

- پژوهش‌هایی دربارهٔ کاربران اینترنتی و رفتارهای آنان در فضای مجازی، شامل آنچه انجام می‌دهند، و اینکه چگونه اینترنت افراد و رفتارهای ایشان را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛
- پژوهش‌هایی که در آن‌ها، اینترنت به عنوان ابزاری مداخله‌گر مورد استفاده قرار می‌گیرد، مانند مداخله‌هایی که رفتار سوژه‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛
- پژوهش‌هایی که سوژه‌های پژوهشی خود را در محیط وب یا از طریق ابزارهای اینترنتی جذب و استخدام می‌کند، مانند رسانه‌های اجتماعی؛
- و در نهایت، انواع روش‌ها و پژوهش‌های در حال ظهوری که بر بستر اینترنت قرار گرفته و فضای مجازی را پلتفرم یا سکوی خود قرار می‌دهند، مانند پژوهش‌های مبتنی بر موبایل.

این منشور در ۹ فصل و ۱۵ بند در چارچوب اصول هشت‌گانه منشور اخلاق پژوهش و ذیل فصل‌های نه‌گانه (شامل ۴۴ بند) موازین اخلاق پژوهش (تهیه شده توسط معاونت پژوهش و فناوری وزارت عتف) در قالب یک متمم با عنوان «منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی» که از طرف کیان تهیه و تنظیم شده است.

کارکرد اصلی این منشور کمک به پژوهشگران، دانشجویان، اساتید و گروه‌های اخلاق پژوهش برای پیش‌برد فعالیت‌های پژوهشی خود در فضای مجازی با توجه به ملاحظات اخلاقی و در چارچوب اصول مبتنی بر این منشور اخلاقی است. اهمیت این سند برای پژوهشگران اینترنتی را می‌توان این‌گونه بیان کرد که به‌هنگام پژوهش در محیط اینترنت یا از طریق اینترنت، بعضاً بهره‌گیری از منشور و موازین اخلاق پژوهش (منشور و موازین اخلاق پژوهش ۱۳۹۰) برای رویارویی با مسائل اخلاقی نوظهور ناشی از گسترش فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی از صراحت و دقت لازم برخوردار نیست. از این رو، این منشور

مقدمات لازم برای تحلیل، تبیین و تصمیم‌گیری اخلاقی مقتضی در پژوهش‌های اینترنتی را برای مخاطبانش تسهیل می‌کند.

روح حاکم بر کدهای اخلاقی این منشور، چهار اصل عمومی اخلاقی^۱ است: ۱) خودمختاری و استقلال رأی^۲: در فرآیند پژوهش هر سوژه پژوهیدنی اندیشه‌ورزی باید در رابطه با زندگی خود، مختار و حق انتخاب آگاهانه و مسئولانه داشته باشد؛ ۲) بی‌آزاری^۳: در هیچ مرحله از فرآیند پژوهش، سوژه‌های پژوهیدنی نباید در معرض آسیب و زیان احتمالی قرار بگیرند؛ ۳) خیرخواهی^۴: در تمامی مراحل فرآیند پژوهش، به سوژه‌های پژوهیدنی پیوسته باید از منظر لطف و احسان نگریست؛ و ۴) انصاف^۵: در تمامی مراحل فرآیند پژوهش، با سوژه‌های پژوهیدنی باید منصفانه و با عدل رفتار کرد. (شامو و رزنیك ۲۰۱۵، ۳۳-۵۲)

۳-۲. تعریف‌های ارائه‌شده در این منشور

۱) پژوهش: اصطلاح پژوهش در این سند به گسترده‌ترین مفهوم آن اشاره می‌کند. یک روند هوشمندانه، هوشیارانه، خلاقانه و نظام‌مند برای یافتن، بازگویی و بازنگری پدیده‌ها، رخدادها، رفتارها و مفروض‌هاست. پژوهش همچنین در جهت استفاده از پدیده‌های موجود به راهکارهای عملی و فناوری‌ها نیز دست می‌یابد. به‌طور معمول، عاملان به پژوهش یا همان پژوهشگران نتایج پژوهش‌های خود را در

^۱ general ethical principle

^۲ autonomy

^۳ no harm

^۴ beneficence

^۵ justice

منتشر می‌کنند. معمولاً پژوهش‌ها در دو بُعد «یافت پرسش پژوهش» و دیگری «پاسخ دادن به آن» پیش می‌رود.

۲) **پژوهش در فضای مجازی (یا پژوهش اینترنتی):** در این سند به پژوهش و فرآیندهایی پژوهشی گفته می‌شود که در آن از اینترنت و فضای مجازی به عنوان ابزار یا محیط پژوهش برای گردآوری داده‌ها، مجموعه داده‌ها، پایگاه داده‌ها یا دیگر منابع آنلاین به منظور انجام فعالیت‌های پژوهشی استفاده می‌شود.

۳) **پژوهشگر در فضای مجازی (یا پژوهشگر اینترنتی):** در این سند به پژوهشگری اطلاق می‌شود که اینترنت یا فضای مجازی را به عنوان ابزار یا محیط پژوهش برای گردآوری داده‌ها، مجموعه داده‌ها، پایگاه داده‌ها یا دیگر منابع آنلاین به منظور انجام فعالیت‌های پژوهشی مورد استفاده قرار می‌دهد.

۴) **اخلاق پژوهش در فضای مجازی (یا اخلاق پژوهش اینترنتی):** در این سند به زمینه‌ای مطالعاتی اشاره دارد که در آن به تجزیه و تحلیل مسائل اخلاقی و به کارگیری اصول و کدهای اخلاق پژوهش در فعالیت‌های پژوهشی اینترنتی پرداخته می‌شود؛ این فعالیت‌های پژوهشی با استفاده و یا از طریق فضای مجازی تحقق می‌یابد و درگیر چالش‌های اخلاقی متنوعی می‌گردد.

۵) **منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی:** در این سند به تعهدنامه‌ای اشاره دارد که حدود اخلاقی اجزای پژوهش را ترسیم می‌کند و دربردارنده اصول و کدهایی اخلاقی است که پژوهشگران با سرلوحه قرار دادن آنها در مواجهه با مسائل و چالش‌های اخلاق پژوهش در فضای مجازی می‌توانند به تصمیم‌های اخلاقی مناسبی دست یافته و سلامت اخلاقی فعالیت‌های پژوهشی خود را بهبود بخشند.

۶) سوژه‌های پژوهیدنی: در این سند منظور آزمودنی‌هایی است که پژوهش اینترنتی به‌نوعی بر اساس مشارکت آنان و اطلاعات گردآوری‌شده ایشان با ابزارهای پژوهشی متعدد شکل می‌گیرد. سوژه‌های پژوهیدنی (یا به‌طور خاص آزمودنی‌های انسانی) در پژوهش‌های اینترنتی صرفاً ناظر به هویت فیزیکی مشارکت‌کنندگان در پژوهش نیست، بلکه بسیاری از بازنمایی‌های فضای مجازی در قالب پروفایل‌ها کاربران، آواتارها، وبلاگ‌ها و مواردی از این نوع می‌تواند معرف هویت مجازی و ارتباط آن با هویت فیزیکی مشارکت‌کنندگان باشد.^۱

۳-۳. اصول اخلاق پژوهش در فضای مجازی

بر اساس منشور اخلاق پژوهش معاونت پژوهش و فناوری وزارت عتف (پیوست الف را ملاحظه کنید)،

اصول هشت‌گانه منشور اخلاق پژوهش کیان در فضای مجازی به شرح زیر است:

(۱) پرهیز از جعل و تحریف در فعالیت‌های پژوهشی؛

(۲) حفظ و احترام به حقوق پژوهشگران و پژوهیدگان در فعالیت‌های پژوهشی؛

(۳) حفظ و احترام به مالکیت مادی و معنوی آثار پژوهشی و پرهیز از سرقت علمی؛

(۴) رعایت انصاف و پرهیز از جانبداری در تمام فعالیت‌های پژوهشی؛

(۵) حفظ امانتداری از منابع و امکانات اقتصادی، انسانی و فنی موجود در تمام فرآیند پژوهش؛

(۶) پرهیز از انتشار غیراخلاقی نتایج پژوهش؛

^۱ آنچنان که در فصل دوم قسمت (۱-۲) اشاره شد، پژوهش‌های اینترنتی با توسعه مفهومی سوژه‌های پژوهیدنی یا آزمودنی‌های انسان مواجه می‌شوند.

۷) حفظ و احترام به محرمانگی و رازداری در فعالیت‌های پژوهشی؛

۸) حفظ و احترام به منافع ملی در تمامی فرآیند پژوهش.

۳-۴. موازین و کدهای اخلاق پژوهش در فضای مجازی^۱

- به‌طور کلی، منشور و موازین اخلاق پژوهش معاونت پژوهش و فناوری وزارت عتف (پیوست الف را ملاحظه کنید) برای بررسی، تحلیل و تصمیم‌گیری‌های اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی به‌کار گرفته می‌شود و مبنای تحلیل‌های اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی و غیراینترنتی تفاوتی با یکدیگر ندارند.
- موازین اخلاق پژوهش در فضای مجازی که ذیل عنوان «منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی» تهیه و تنظیم گردیده است، این منشور با وجود استقلال محتوایی می‌تواند به عنوان نسخه متمم «منشور و موازین اخلاق پژوهش (۱۳۹۰)» معرفی شود که شامل موازین اخلاقی توسعه‌یافته‌ای برای راهنمایی پژوهشگران در پژوهش‌های اینترنتی است.

^۱ برای تدوین این کدهای اخلاقی به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم از منابع زیر استفاده شده است:

AoIR Ethical Decision-Making and Internet Research 2012
AoIR Ethical Decision-Making and Internet Research 2002
Ethics Guidelines for Internet-mediated Research 2013
Ethical Guidelines for Internet Research 2014
Exemption Policy: Research Ethics Review of Projects Involving Digital Data Collection 2008
Ethical and legal aspects of human subjects research on the Internet 1999
Protecting Survey Data Integrity: Best Practices for Online Research.
IRB GUIDELINE X: Guidelines for Computer- and Internet-Based Research Involving Human Participants 2007
Ethics assessment in different fields: Internet Research Ethics 2015

- هدف از ارائه موازین و کدهای اخلاقی مندرج در «منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی»، ابتدا حساس نمودن شهود اخلاقی پژوهشگران در انجام و پیش‌برد اخلاقی پژوهش‌های اینترنتی و سپس کمک به تصمیم‌گیری اخلاقی مناسب در موقعیت‌های متنوع و متکثر در این‌گونه پژوهش‌ها است.

فصل اول) صلاحیت تخصصی

- ۱) آشنایی با روش‌های و ابزارهای متناسب با پژوهش‌های اینترنتی: پژوهشگر اینترنتی باید با روش‌ها و ابزارهای مناسب با فضای مجازی و محیط اینترنت و متناسب با پژوهش‌های اینترنتی برای گردآوری داده‌های معتبر و تحلیل آنها آشنایی و مهارت لازم را داشته باشد. (نگاه کنید به پیوست الف، فصل ۱: کد ۲)

فصل دوم) انتخاب موضوع پژوهش

- ۲) استفاده بهینه از منابع و امکانات اینترنتی: پژوهشگر اینترنتی برای پیش‌برد فعالیت‌های پژوهشی خود باید دلایل موجهی برای استفاده از اینترنت به عنوان ابزار پژوهش یا محیط پژوهش ارائه کند. (نگاه کنید به پیوست الف، فصل ۲: کد ۴)

فصل سوم) ویژگی‌های فردی پژوهشگر

- ۳) امانت‌داری: پژوهشگر باید از تمامی منابع و ابزارهایی که برای انجام پژوهش اینترنتی در اختیار دارد، به‌نحوی آگاهانه و مناسب استفاده نماید و همچنین حق مالکیت معنوی در برخورداری از هر نوع

اطلاعات در محیط‌های مختلف فضای مجازی (سایت‌ها، وبلاگ‌ها، فروم‌های مجازی، پروفایل‌های شبکه‌های اجتماعی، و...) را رعایت کند. (نگاه کنید به پیوست الف، فصل ۳: کد ۷)

۴) دقت در تدوین گزارش پژوهش: با توجه به توسعه مفهومی سوژه‌های پژوهیدنی در پژوهش‌های اینترنتی که امکان ردیابی و برقراری پیوند میان داده‌ها و آزمودنی‌های انسانی را تسهیل کرده است، پژوهشگر باید به‌هنگام گزارش نتایج پژوهش توجه داشته باشد که (نگاه کنید به پیوست الف، فصل ۳: کد ۱۱):

- نگارش و گزارش پژوهش نباید به‌گونه‌ای باشد که با نقض محرمانگی یا گمنامی سوژه‌های پژوهیدنی در فضای مجازی، کسی یا گروهی متحمل آسیب یا ضرری شود.

- نگارش و گزارش پژوهش باید به‌گونه‌ای باشد که حقوق مالکیت معنوی متعلق به آزمودنی‌ها در پژوهش اینترنتی تأمین شود.

- از آنجا که پژوهش اینترنتی امکان تحقیقات و دسترسی به سوژه‌های پژوهیدنی یا آزمودنی‌های انسانی را فراتر از مرزهای جغرافیایی میسر کرده است، گزارش پژوهش، باید در چارچوب قوانین، سیاست‌ها و مقررات مرتبط (محلی، ملی و بین‌المللی) به پژوهش مورد نظر باشد.

فصل چهارم) تعهد و مسئولیت نسبت به ذینفعان

۵) رعایت منافع ذینفعان در تمام مراحل پژوهش: پژوهشگر در تعریف، اجرا و همچنین گزارش پژوهش نسبت به منافع ذینفعان خصوصاً آزمودنی‌های انسانی مسئول است و برای تضمین این منافع باید

تمام تلاش خود را به‌کار گیرد. (نگاه کنید به پیوست الف، فصل ۴: کد ۱۲)

- به خاطر توسعه پیوسته فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی و با توجه به عدم قطعیت در پیش‌بینی تمامی مخاطرات در پژوهش‌های اینترنتی، پژوهشگر باید آسیب‌ها و زیان‌های محتمل در این گونه پژوهش‌ها را (از قبیل اختلال در کسب رضایت آگاهانه، نقض محرمانگی و گمنامی، نقض حریم خصوصی، و مواردی از این دست) به اطلاع ذینفعان برساند.

فصل پنجم) حقوق سوژه‌های پژوهشی

۶) معرفی مناسب^۱: از آنجا که پژوهش‌های اینترنتی عمدتاً مبتنی بر عدم ارتباط چهره به چهره میان پژوهشگر و آزمودنی‌های انسانی است، پژوهشگر باید در محیط پژوهشی مفروض ابتدا خود را معرفی کرده و سپس اطلاعات پژوهشی مقتضی را به آزمودنی‌ها و مشارکت‌کنندگان در پژوهش ارائه نماید. (نگاه کنید به پیوست الف، فصل ۵: کد ۱۴)

- گاهی اوقات پژوهشگر برای انجام فعالیت پژوهشی خود نیاز دارد که بدون معرفی خود به عنوان پژوهشگر و صرفاً در مقام یک عضو عادی در گروه اجتماعی آنلاین به عضویت درآید؛ در اینجا افزون بر این که عضویت وی نباید منجر به آسیب و زیان آزمودنی‌ها شود، پژوهشگر باید از هیئت اخلاق پژوهش ناظر بر فعالیت پژوهشی خود، رضایت مقتضی را کسب کند.

۷) روشنگری آغازین^۲: اگر چه در پژوهش‌های اینترنتی، پژوهشگر به خاطر توسعه فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی ضرورتاً نمی‌تواند به پیش‌بینی تمامی مخاطرات احتمالی پردازد که آزمودنی‌ها را تهدید می‌کند، اما وی باید با آگاهی از قابل‌پیش‌بینی‌ترین مخاطرات، آزمودنی‌های خود را تا حد امکان مطلع نماید. (نگاه کنید به پیوست الف، فصل ۵: کد ۱۵)

^۱ proper identification

^۲ clear outset

۸ رضایت آگاهانه و آزادانه^۱: آزمودنی‌ها باید به صورت داوطلبانه و با آگاهی از مخاطرات و منافع

پژوهش اقدام به مشارکت نمایند. معمولاً کسب رضایت آگاهانه از مشارکت کنندگان مشروط به مواردی است از قبیل توضیح محقق درباره اهداف پژوهش، روش‌های مورد استفاده، شیوه و گستره استفاده از داده‌های پژوهش، نتایج محتمل پژوهش، و همچنین مخاطرات یا آسیب‌هایی که ممکن است مشارکت کنندگان در طی انجام پژوهش با آنها مواجه شوند. (نگاه کنید به پیوست الف، فصل ۵: کد ۱۶) بر این اساس:

- در پژوهش‌های اینترنتی پژوهشگر باید با ارائه اطلاعات مقتضی درباره هدف، روش‌ها، مخاطرات، و پیامدهای محتمل در فرآیند پژوهش، رضایت آگاهانه و آزادانه آزمودنی‌های خود را احراز نماید.

- در صورتی که بنا به دلایلی همچون کسب اطلاعات حساس (همچون اطلاعات پزشکی، روانی، جنسی، و مواردی از این نوع)، احراز رضایت آگاهانه آزمودنی‌ها امکان‌پذیر نباشد، پژوهشگر باید افزون بر تضمین امنیت اطلاعات، آسیب نرساندن و حفظ گمنامی یا محرمانگی آزمودنی‌ها در فرآیند پژوهش، رضایت هیئت اخلاق پژوهش ناظر بر فعالیت پژوهشی خود را نیز کسب کند.

- کسب رضایت آگاهانه در پژوهش‌های اینترنتی ممکن است به خاطر عدم ارتباط چهره به چهره میان پژوهشگر و آزمودنی‌ها مسئله‌ساز شود، به نحوی که پژوهشگر باید از تمامی توضیحات مناسب و امکانات فنی لازم (همچون سامانه دریافت کد ملی آزمودنی و شناسایی سن قانونی یا جنسیت وی، استفاده از صفحات متعدد وب برای تبیین ابعاد پژوهش و درج گزینه «موافقم» برای آزمودنی، دریافت امضاء دیجیتالِ آزمودنی و حتی کسب رضایت آگاهانه در محیطی آفلاین و ادامه پژوهش در محیط آنلاین، و

^۱ free and informed consent

مواردی از این نوع) برای کسب رضایت آگاهانه استفاده کند و از صحت احراز رضایت مذکور آگاهی یابد.

- در فرآیند پژوهش‌های اینترنتی، پژوهشگر باید در صورت تمایل نداشتن آزمودنی‌ها به مشارکت در پژوهش، شرایط لازم و مطمئن برای انصراف آنان از ادامه همکاری را فراهم کند و همچنین مشارکت‌کنندگان را از افشا نشدن اطلاعات ایشان مطمئن سازد.

- پژوهشگر اینترنتی باید آزمودنی‌های پژوهش را از این موضوع آگاه سازد که همیشه مخاطرات محتمل در انتقال اطلاعات آنلاین پیش‌بینی‌پذیر نیست و این مسئله می‌تواند گمنامی یا محرمانگی مشارکت‌کنندگان را تهدید کند.

- با توجه به مخاطرات پیش‌بینی‌نشده در پژوهش‌های اینترنتی، پژوهشگر از اطلاعاتی که با رضایت آزمودنی‌ها در پژوهشی استفاده کرده است نباید بدون آگاهی و کسب رضایت مجدد آنان در فعالیت‌هایی دیگر اعم از پژوهشی یا غیرپژوهشی استفاده نماید.

۹) **حفظ حریم خصوصی و محرمانگی^۱**: پژوهشگر باید حفظ حریم خصوصی آزمودنی‌های خود را رعایت و تضمین نماید. نقض حریم خصوصی آزمودنی‌ها می‌تواند مخاطرات حضور آنان را در پژوهش را افزایش دهد. در پژوهش‌های اینترنتی، حفظ حریم خصوصی آزمودنی‌ها و مشارکت‌کنندگان ممکن است دشوار باشد، به‌طوری که پژوهشگران می‌توانند با جمع‌آوری داده‌ها از طریق منابعی هم‌چون پروفایل شبکه‌های اجتماعی، وبلاگ‌ها یا سایت‌هایی که اطلاعات افراد در آنها گردآوری شده است به مجموعه

^۱ privacy and confidentiality

داده‌هایی دست یابند که حریم خصوصی آزمودنی‌ها را تهدید کرده و آنان را در معرض آسیب قرار دهد.

(نگاه کنید به پیوست الف، فصل ۵: کد ۱۷)

- برخی مشارکت‌کنندگان یا سوژه‌های آزمودنی در محیط اینترنت از قدرت و دانش لازم برای

تشخیص و تمایز میان اطلاعات حریم خصوصی و اطلاعات حریم غیرخصوصی در این فضا آگاهی

ندارند؛ از این رو، پژوهشگر باید با فرض نبود آگاهی آنان، اصل را بر حفظ حریم خصوصی ایشان قرار

دهد.

- ورود پژوهشگر به محیط‌های آنلاینی که توسط کاربران آنان حریم خصوصی تلقی می‌شود، عملی

ناخوشایند و غیرمسئولانه است؛ از این رو، پژوهشگر باید تلقی مشارکت‌کنندگان و آزمودنی‌ها را از حریم

خصوصی در محیط‌های آنلاین، مبنای ملاحظات اخلاقی برای حفظ حریم خصوصی و محرمانگی ایشان

در پژوهش‌های اینترنتی قرار دهد.

- پژوهشگر باید از شرایط دسترسی به اجتماعات، اتاق‌های گفت‌وگو، گروه‌های مجازی، شبکه‌های

اجتماعی و هر محیط آنلاینی که آزمودنی‌های پژوهش را از این محیط‌ها برمی‌گزیند، آگاهی لازم و

کافی داشته باشد.

- پژوهشگر باید به مشارکت‌کنندگان در پژوهش‌های اینترنتی اطمینان دهد که تا حد امکان و با

آگاهی از آخرین روش‌های پیش‌بینی‌شده، در جهت حفظ حریم خصوصی و محرمانگی آزمودنی‌ها

تلاش می‌کند.

۱۰) حفظ رازداری و گمنامی^۱: هنگامی که پژوهشگر برای پیشبرد اهداف پژوهشی خود به برخی اطلاعات آزمودنی‌های انسانی دسترسی می‌یابد؛ اول آنکه از افشاء این اطلاعات باید اجتناب کند، دوم آنکه در فرآیند پژوهش (از آغاز تا انتشار نتایج) نباید راه و نشانه‌ای برای ردیابی و شناسایی آزمودنی‌های خود برجای گذارد، و سوم آنکه گمنامی^۲ آزمودنی‌های انسانی را باید در تمامی مراحل پژوهش تضمین کند. در پژوهش‌های اینترنتی، این موضوعات اهمیتی مضاعف می‌یابد، چرا که با توجه به توسعه مفهومی سوژه‌های پژوهیدنی، در این نوع پژوهش‌ها شناسایی آزمودنی‌های انسانی از طریق اطلاعات قابل ردیابی (از قبیل اطلاعات آموزشی، تراکنش‌های مالی، سوابق پزشکی یا قضایی و مواردی این چنین که می‌تواند با پیوند دادن به اطلاعاتی نظیر نام، شماره تأمین اجتماعی، و مواردی دیگر، برای شناسایی هویت افراد استفاده شود) و با بهره‌مندی از امکانات و فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی با سهولت بسیار بیشتری قابل انجام است. (نگاه کنید به پیوست الف، فصل ۵: کد ۱۸)

- هدف از گمنامی اطلاعات پژوهشی حفظ رازداری و حمایت از ناشناس ماندن آزمودنی‌های انسانی است، بنابراین پژوهشگر باید اطلاعات گردآوری شده را به‌طور مناسبی حفاظت و حراست نماید.

- پژوهشگر باید در فرآیند پژوهش خود، اطلاعات گردآوری شده از آزمودنی‌های انسانی در محیط اینترنت را در نظر اول^۳ به عنوان اطلاعاتی محرمانه تلقی نماید و در جهت حفاظت و حراست از این اطلاعات اقدام کند.

^۱ anonymity

^۲ در پژوهش‌های اینترنتی، از یک سو، گمنامی به عنوان قابلیت مثبت شناخته می‌شود؛ چرا که در فرآیند پژوهش، سوژه‌های انسانی با اطلاعاتی حساسیت‌برانگیز می‌توانند با پژوهشگران بر مبنای اعتماد متقابل تعامل برقرار نمایند. اما از سوی دیگر، گمنامی قابلیت منفی تلقی می‌شود، آنچنان که به‌خاطر فقدان ارتباط چهره به چهره در این نوع پژوهش‌ها سوژه‌های انسانی می‌توانند به انحاء مختلفی پژوهشگران را فریب دهند.

^۳ prima facie

- ردیابی و شناسایی اطلاعات شخصی آزمودنی‌ها در پژوهش‌های اینترنتی از طریق امکانات و فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی نشان می‌دهد که پژوهشگر نباید صرفاً به پنهان‌سازی اطلاعات آزمودنی‌های انسانی از طریق روش‌های سنتی (مانند استفاده از اسم یا نام‌های مستعار، آدرس، شماره ملی، و مواردی از این نوع) اکتفاء کند، بلکه پژوهشگر باید از روش‌ها و ابزارهای (سخت‌افزاری و نرم‌افزاری) روزآمد برای پنهان‌سازی و تأمین امنیت اطلاعات گردآوری‌شده آگاهی داشته و آنها را به کار گیرد.

- پژوهشگر باید به آزمودنی‌ها و مشارکت‌کنندگان در پژوهش‌های اینترنتی اطمینان دهد که تا حد امکان و با بهره‌مندی از روش‌ها و ابزارهای (سخت‌افزاری و نرم‌افزاری) روزآمد در جهت حفظ رازداری و گمنامی آزمودنی‌ها تلاش خواهد نمود.

۱۱) **بهروزی و ایمنی**^۱: با توجه به فقدان تعامل چهره به چهره میان پژوهشگر و آزمودنی‌های انسانی در بسیاری از پژوهش‌های اینترنتی، پژوهشگر باید در جهت حفظ سلامت و ایمنی مشارکت‌کنندگان در پژوهش تلاش نماید، به‌طوری که تمامی شرایط لازم برای بیشینه‌سازی منافع پژوهش و کمینه‌سازی آسیب‌ها و مخاطرات احتمالی را مد نظر قرار دهد. (نگاه کنید به پیوست الف، فصل ۶: کد ۱۹)

- در پژوهش‌های با اطلاعات حساس، پژوهشگر باید برای بیشینه‌سازی منافع و کمینه‌سازی زیان‌ها و مخاطرات احتمالی نسبت به مشارکت‌کنندگان و آزمودنی‌های انسانی، میان پژوهش در فضای آفلاین و یا پژوهش در فضای آنلاین انتخاب مناسبی را داشته باشد.

^۱ welfare and safety

- در فرآیند پژوهش‌های اینترنتی به‌خاطر فقدان تعامل مستقیم میان محقق و آزمودنی‌ها، پژوهشگر باید شرایط و تعهدات لازم را برای کمینه‌سازی زیان‌ها نسبت به افراد آسیب‌پذیر (از قبیل کودکان زیر سن قانونی، ناتوان‌های ذهنی، ناتوان‌ها یا کم‌توان‌های بدنی، و...) تأمین کند.

- به‌منظور بیشینه‌سازی منافع و کمینه‌سازی زیان‌های احتمالی پژوهش، فرآیند احراز و تأیید رضایت آگاهانه و آزادانه در پژوهش‌های اینترنتی، به‌دلیل تعامل غیرمستقیم، نیازمند سازوکارهای اطمینان‌بخشی (از قبیل دریافت کد ملی آزمودنی و شناسایی سن قانونی و جنسیت وی، دریافت امضاء دیجیتالی آزمودنی، و مواردی از این نوع) است که پژوهشگر باید با این سازوکارها آشنایی داشته باشد.

فصل ششم) رفتارهای سوء پژوهشی

۱۲) سرقت علمی^۱: گسترش روزافزون پایگاه‌های اینترنتی و دسترسی آسان به انبوه منابع و پایگاه‌های اطلاعات علمی، زمینه غفلت پژوهشگران در استفاده ناشایست از این منابع آنلاین را مهیا می‌کند. از این رو، برخی پژوهشگران، آگاهانه یا ناآگاهانه با استفاده از منابع برگرفته از وبگاه‌ها، وبلاگ‌ها، پروفایل‌های افراد در شبکه‌های اجتماعی و بسیاری موارد دیگر و بدون توجه به استناد و ارجاع مناسب به منابع مذکور، مرتکب سرقت علمی می‌شوند. (نگاه کنید به پیوست الف، فصل ۶: کد ۲۶)

- در پژوهش‌های اینترنتی، پژوهشگر باید در بهره‌برداری از منابع در فضای مجازی به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم، امانتداری علمی و استناد به این منابع را رعایت کند.

فصل هفتم) استناد

^۱ plagiarism

۱۳) ارجاع و استناد به منابع مورد استفاده: پژوهشگر باید در صورت استفاده و بهره‌برداری از هر گونه منابع دیداری، نوشتاری و شنیداری در فضای مجازی به‌طور مناسب و مقتضی به منابع مذکور استناد نماید. (نگاه کنید به پیوست الف، فصل ۷: کد ۲۹)

فصل هشتم) مالکیت معنوی و مسئولیت پژوهش انجام‌شده

۱۴) حق مالکیت داده‌ها: در پژوهش‌های اینترنتی، حق مالکیت معنوی در قالب مفهوم حق مالکیت داده‌ها^۱ توسعه می‌یابد. از این رو، اطلاعات حاصل از پروفایل‌های کاربران در شبکه‌های اجتماعی، محتویات وبلاگ‌ها یا سایت‌ها و مواردی از این نوع، مفهوم حق مالکیت داده‌ها در فضای مجازی را متجلی می‌کند. بر این اساس، پژوهشگر باید حق مالکیت داده‌های آنلاین را به رسمیت شناخته و برای حفظ آن تلاش نماید. (نگاه کنید به پیوست الف، فصل ۸)

- اگر داده‌های آنلاین به هر نحوی تحت حمایت قوانین کپی‌رایت قرار گرفته باشد، پژوهشگر باید خود را به شرایط استفاده، حفظ حق مالکیت، و استناد به محتوای مذکور ملزم کند.

- با توجه به توسعه سوژه‌های پژوهشی در پژوهش‌های اینترنتی، پژوهشگر باید با حفظ و احترام به حق مالکیت داده‌ها از آسیب رساندن یا سهل‌انگاری در مواجهه با آزمودنی‌های پژوهش اجتناب نماید.

فصل نهم) ضوابط انتشار

۱۵) عدم انتشار اطلاعات آزمودنی‌ها: از آنجا که در پژوهش‌های اینترنتی شرایط بازیابی و دسترسی به اطلاعات شخصی قابل‌شناسایی مشارکت‌کنندگان در پژوهش با استفاده از امکانات نرم‌افزاری داده‌کاوی به سهولت امکان‌پذیر است، پژوهشگر باید در انتشار نتایج و دستاوردهای پژوهشی خود تلاش نماید با

^۱ data ownership

عدم افشاء این اطلاعات، حریم خصوصی، محرمانگی و گمنامی آزمودنی‌های پژوهش تهدید نگردد.

(نگاه کنید به پیوست الف، فصل ۹)

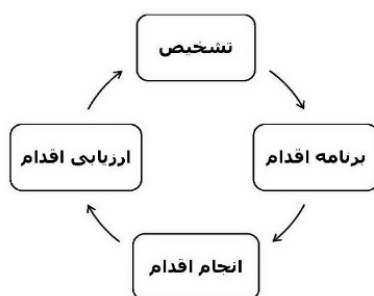
لازم به یادآوری است سایر ملاحظات اخلاقی در فرآیند پژوهش‌های اینترنتی، از طریق کدهای مندرج در منشور و موازین اخلاق پژوهش (تهیه شده توسط معاونت پژوهش و فناوری وزارت عتف) قابل بحث، بررسی و تصمیم‌گیری است. از این رو، منشور اخلاق پژوهش کیان در فضای مجازی به عنوان متممی بر منشور فوق، ملاحظات اخلاقی خاص در پژوهش‌های اینترنتی را مد نظر قرار داده است. این منشور در نه فصل و ۱۵ بند در روزهای ۹۶/۶/۸ و ۹۶/۶/۱۵ در طی دو جلسه و به مدت ۶ ساعت در کارگروه^۱ اخلاق پژوهش کیان مورد بحث و بررسی قرار گرفت و به تأیید ایشان رسید. (نگاه کنید به پیوستب)

^۱ افراد این کارگروه عبارتند از: خانم‌ها نادیا حاجی عزیزی (کارشناس پژوهشی پژوهشگاه ایرانداک)، المیرا کریمی (دانشجوی دکتری علم اطلاعات و دانش‌شناسی پژوهشگاه ایرانداک)، و آقایان رضا رجبعلی بگلو (عضو هیئت علمی پژوهشگاه ایرانداک)، بهروز رسولی (دانشجوی دکتری علم اطلاعات و دانش‌شناسی پژوهشگاه ایرانداک)، علیرضا نقه‌الاسلامی (عضو هیئت علمی پژوهشگاه ایرانداک).

فصل چهارم: بحث و نتیجه گیری

۴-۱. تهیه و تنظیم منشور مبتنی بر روش اقدام پژوهی

در این طرح پژوهشی تلاش شده است منشوری اخلاقی در حوزه فعالیت‌های پژوهشی اینترنتی برای کانون درستی و اخلاق پژوهش ایران (کیان) تهیه و تنظیم گردد. هدف از ارائه این طرح، معرفی فرآیند و راهکاری تجویزی برای ارتقاء اخلاق پژوهش در پژوهش‌های اینترنتی در قالب طرحی نمونه‌ای (پایلوت) بود. بر این اساس، طرح مذکور مبتنی بر روش اقدام پژوهی^۱ تهیه و تدوین گردید. مطابق با این روش، فرآیند گام به گام برای تهیه و تدوین منشور اخلاقی در چهار مرحله تحقق می‌یابد: (۱) گام تشخیص، (۲) گام برنامه اقدام، (۳) گام انجام اقدام و (۴) گام ارزیابی اقدام. این مراحل چرخه اقدام پژوهی برای تهیه و تدوین منشور اخلاق پژوهش کیان در فضای مجازی تشکیل می‌دهند:

۱. گام تشخیص: در این مرحله، مسائل و موضوعات اخلاق پژوهش در فضای مجازی گردآوری شد. در این گام به دو دلیل از مطالعات میدانی صرف نظر شده و گردآوری مسائل و موضوعات اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی به صورت کتابخانه‌ای صورت گرفت: اول اینکه حوزه مطالعات پژوهش‌های اینترنتی و مهارت‌های آن، گستره جدیدی را پیش روی پژوهشگران قرار می‌دهد. از این رو، بسیاری پژوهش‌های سازمانی به طور روشن و متمایز درگیر مسائل اخلاقی این قلمرو نگردیده‌اند. اگرچه مصادیقی اخلاقی را می‌توان در آثار پژوهش‌های سازمانی مشاهده کرد، اما حقیقت آن است که این داده‌ها و جامعه آماری

^۱ action research

مذکور، دستاورد مطالعات میدانی قابل تحلیلی را فراهم نمی‌کند. دوم اینکه پس از مطالعه نزدیک به ۱۵ سند فراملی و بین‌المللی در حوزه اخلاق پژوهش در فضای مجازی یا اخلاق پژوهش اینترنتی، مشاهده گردید که بسیاری از آنها موازین و کدهای اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی را در چارچوب اصول اخلاق پژوهش مشترک و ذیل کدها و موازین اخلاق پژوهش سنتی بسط و توسعه داده‌اند. به بیانی دیگر، در اسناد مورد مطالعه، اخلاق پژوهش در فضای مجازی، شکل توسعه‌یافته‌ای از اخلاق پژوهش سنتی بوده است.

بر این اساس، مسائل و موضوعات اخلاق پژوهش در فضای مجازی مبتنی بر کدها و موازین اخلاقی در فصل‌های نه‌گانه و ۴۴ بند سند «منشور و موازین اخلاق پژوهش» وزارت عتف مورد بررسی قرار گرفت. هدف از این کار، حفظ انسجام در اصول اخلاقی، سازگاری در موازین و کدهای اخلاقی، و نظام‌مند بودن منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی در چارچوب سند اخلاق پژوهش وزارت عتف است.

۲. گام برنامه اقدام: در این مرحله، کار گروهی تخصصی در هسته مرکزی کانون درستی و اخلاق پژوهش ایران (کیان) تشکیل گردید تا «پیش‌نویس منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی» مورد نقد و بررسی قرار بگیرد. این پیش‌نویس در نه فصل و ۱۵ بند در تاریخ ... در طی ... جلسه و به مدت ... ساعت در کارگروه مذکور بررسی گردیده و به تأیید ایشان رسید.

۳. گام انجام اقدام: در این مرحله، نسخه پیشنهادی «منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی» از طرف کیان به پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران ارائه گردید تا پس از ابلاغ سازمانی آن، فرآیند ارزیابی و دیده‌بانی اخلاقی برای تحقق اهداف سند فراهم شود.

۴. گام ارزیابی اقدام: پس از ابلاغ سازمانی منشور مذکور، در چارچوب اصول و موازین اخلاقی

منشور اخلاق پژوهش در فضای مجازی، ممیزی اخلاقی به منظور بررسی و ارزیابی رفتارهای اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی سازمان بررسی می‌گردد. این ممیزی اخلاقی را می‌توان به عنوان فرآیندی قابل‌بازبینی برای شناسایی، اندازه‌گیری، گزارش و کمک به ارتقاء سلامت اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی سازمان در نظر گرفت. پس از ارزیابی برنامه اقدام در بازه‌های زمانی مناسب و در چرخه اقدام پژوهی، محقق می‌تواند موازین و کدهای اخلاقی تدوین شده در گام اول را با حضور گروهی دیگر از کارشناسان و صاحب‌نظران و طی جلسات یا در قالب نظرخواهی‌های متعددی مورد بازنگری قرار دهد.

نکته قابل توجه در چرخه اقدام پژوهشی فوق اینست که برای تحقق شکل بلوغ‌یافته‌ای از منشور اخلاقی مورد نظر، ارزیابی‌های مستمر زیر نظر کارگروه اخلاقی مستقر در کیان و همچنین تقویت مشارکت حداکثری پژوهشگران شرطی ضروری است؛ پژوهشگرانی که تعهد به این منشور را در راستای دستیابی به هدف ارتقاء سلامت اخلاقی در طرح‌های پژوهشی خود مشروعیت می‌بخشند.

۴-۲. از کدگذاری تا کدزدایی از منشورهای اخلاقی

منشورهای اخلاقی در حوزه‌های متنوع حرفه‌ای و تخصصی، عمدتاً متکی بر توافقی اجماعی میان ذی‌نفعان حوزه‌ای تخصصی بر سر موضوعات و مسائل اخلاقی متعدد در حوزه‌ای مشخص، حول ارزش‌های اخلاقی مشترک است. مهم‌ترین مؤلفه برای ضمانت و تعهد اجرایی مترتب بر این منشور، فارغ از تضمین‌های حقوقی، مشارکت حداکثری ذی‌نفعان در تهیه و تنظیم این منشورهاست. به بیانی دیگر، در پیشینه تدوین اسناد، دو رویکرد متمایز وجود داشته است: رویکرد بالا به پایین و رویکرد پایین به بالا.

رویکرد بالا به پایین در تدوین منشورها عمدتاً به دنبال گردآوری و تحمیل مجموعه جهان‌شمولی از هنجارها، اصول، فعالیت‌ها و مقررات تخصصی و حرفه‌ای است. در حالی که رویکرد پایین به بالا از این جهت دارای اهمیت است که با پذیرش تکثر اخلاقی (و نه نسبی‌گرایی اخلاقی) و تنوع فرهنگی میان جوامع علمی و تخصصی مختلف، دستیابی به اجماع اخلاقی فراگیر در پژوهش‌های اینترنتی در کشورها و ملیت‌های متعدد را مدنظر قرار داده و با بررسی مثال‌ها و موردپژوهی‌های متنوع، از کدگذاری‌های فراگیر اخلاقی پرهیز می‌کنند؛ به‌طوری که اولویت خود را بر تقویت شهود اخلاقی پژوهشگران اینترنتی و ارائه کدهایی کلی در جهت گسترش استدلال‌های اخلاقی قرار می‌دهند.

در تدوین منشورهای اخلاقی با رویکرد پایین به بالا بر سه ویژگی تکثرگرایی اخلاقی، آگاهی و تعامل میان فرهنگی، و توجه بر کدهای متکثر اخلاقی به جای دستورالعمل‌های واحد اخلاقی تأکید می‌گردد. این رویکرد بر آنست که توصیه‌های اخلاقی را نمی‌توان به عنوان قواعدی کلی و اصولی جهان‌شمول در تمامی موقعیت‌ها به کار گرفت، چرا که شرایط و مناسبات اخلاقی از موقعیتی به موقعیت دیگر متفاوت و متنوع است. این موضوع به معنای پذیرش نسبی‌گرایی اخلاقی نیست بلکه بیان‌کننده آنست که ارزش‌ها و کدهای کلی صرفاً تعیین‌کننده پارامترهایی است که کرانه‌های طیفی از فعالیت‌ها و رفتارهای اخلاقی را فراهم می‌کند.

در تدوین منشورهای اخلاقی با رویکرد پایین به بالا، این پیش‌فرضی وجود دارد که تنگناهای اخلاقی بسیار پیچیده‌اند و به‌ندرت مبتنی بر تصمیمی دو ارزشی هستند. قلمروی خاکستری گسترده‌ای در تصمیم‌گیری‌های اخلاقی وجود دارد. بیش از یک مجموعه از هنجارها، ارزش‌ها، اصول و رفتارهای معمول می‌تواند برای مشروعیت‌بخشی به مسائل اخلاقی مطرح‌مورد توجه قرار بگیرد. قضاوت کردن

دربارهٔ دوراهی‌های اخلاقی دشوار است، خصوصاً وقتی که مجموعه‌ای از تحلیل‌های اخلاقی در برابر مجموعه‌ای دیگر در تعارض قرار می‌گیرد. از این رو، منشورهای اخلاقی باید این تلقی تدوین گردد که در تحلیل‌های اخلاقی، وابسته شرایط و موقعیت‌های خاص اخلاقی، داوری‌ها و تصمیم‌گیری‌های متعددی امکان‌پذیر است و تشکیک و عدم قطعیت بخش جدایی‌ناپذیری از این فرآیند است.

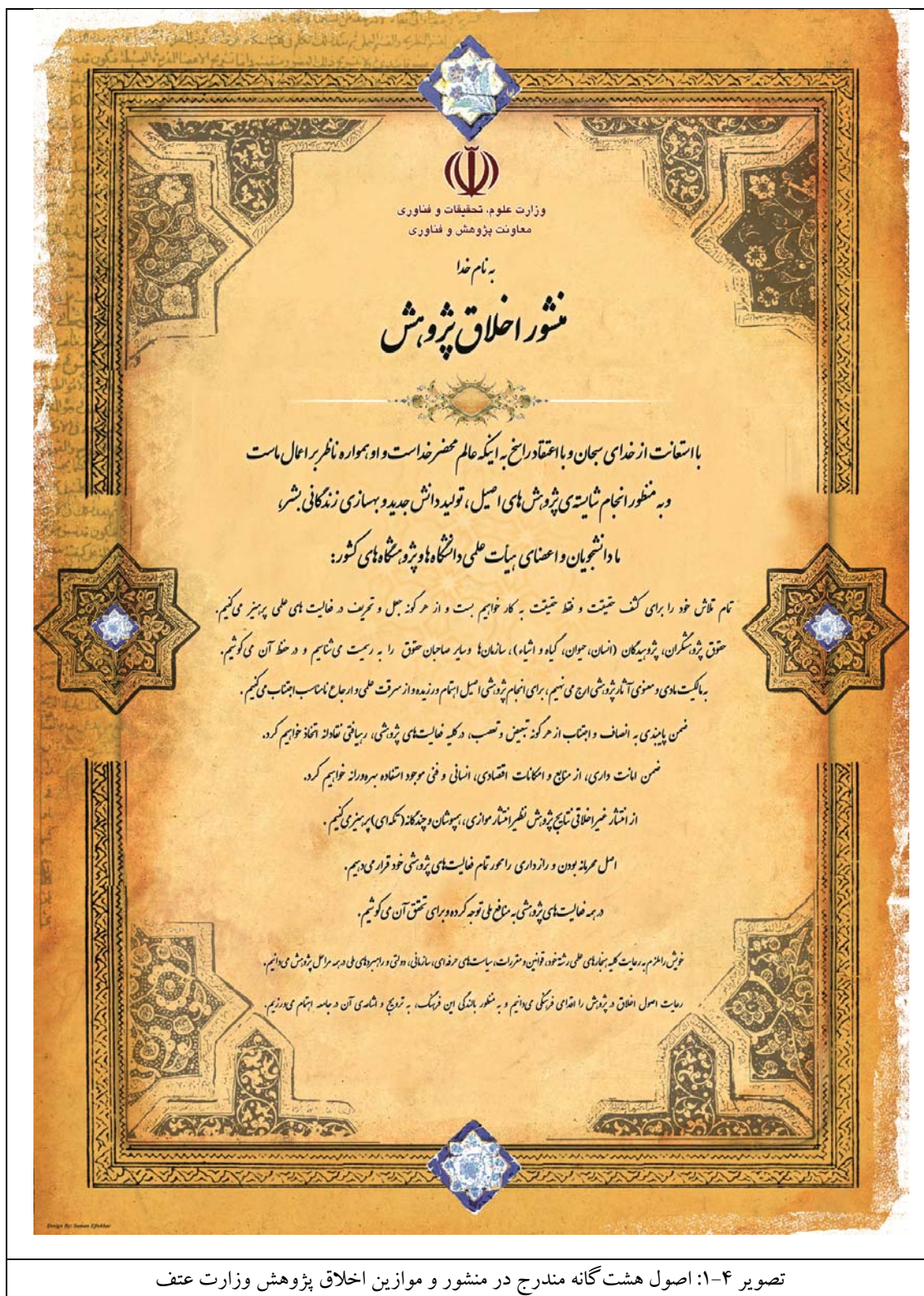
بر این اساس، پس از ابلاغ برنامه اقدام و اجرای منشور مذکور و به دنبال آن ایجاد حساسیت اخلاقی در سطح پژوهشگران سازمان شایسته است برای بازنگری منشور اخلاق پژوهش کیان در فضای مجازی در فرآیند چرخه اقدام پژوهی، روند ممیزی و ارزیابی کدها و موازین اخلاقی مبتنی بر ارزش‌های رویکرد پایین به بالا در نظر گرفته شود. توجه به این ارزش‌ها بازنگری کدها و موازین اخلاقی منشور را به نحوی نقادانه و با انعطافی قابل قبول‌تر صورت‌بندی و اصلاح خواهد نمود.

پیوست الف: منشور و موازین اخلاق پژوهش معاونت پژوهش و فناوری وزارت عتف منشور اخلاق پژوهش

مطابق با تصویر (۴-۱) اصول هشت گانه منشور اخلاق پژوهش تهیه شده توسط معاونت پژوهش و فناوری

وزارت عتف)، به شرح زیر است:

- (۱) پرهیز از جعل و تحریف در فعالیت‌های پژوهشی؛
- (۲) حفظ و احترام به حقوق پژوهشگران و پژوهیدگان در فعالیت‌های پژوهشی؛
- (۳) حفظ و احترام به مالکیت مادی و معنوی آثار پژوهشی و پرهیز از سرقت علمی؛
- (۴) رعایت انصاف و پرهیز از جانبداری در کلیه فعالیت‌های پژوهشی؛
- (۵) حفظ امانتداری از منابع و امکانات اقتصادی، انسانی و فنی موجود در تمامی فرآیند پژوهش؛
- (۶) پرهیز از انتشار غیراخلاقی نتایج پژوهش؛
- (۷) حفظ و احترام به محرمانگی و رازداری در فعالیت‌های پژوهشی؛
- (۸) حفظ و احترام به منافع ملی در تمامی فرآیند پژوهش. (منشور و موازین اخلاق پژوهش ۱۳۹۰)

تصویر ۴-۱: اصول هشت گانه مندرج در منشور و موازین اخلاق پژوهش وزارت عتف

موازن اخلاق پژوهش

پژوهش‌های دانشگاهی، با تولید و نقد دانش و فناوری و ارائه راهبردهای تغییر اجتماعی، نقشی حیاتی در سرنوشت جوامع بشری دارند. بنابراین، انتظار می‌رود که پژوهشگران، یافته‌های علمی معتبری عرضه نمایند، تا هم در بهبود سرنوشت جامعه مؤثر باشند و هم جامعه علمی بتواند براساس آن، زمینه را برای توسعه دانش فراهم نماید. در این میان، رعایت اصول و رفتارهای اخلاقی در انجام و انتشار پژوهش، یکی از عوامل اصلی اعتماد به یافته‌های آن است، نادیده گرفتن موازن اخلاق در پژوهش، آگاهانه و یا ناآگاهانه، موجب افت اعتبار علمی یافته‌های پژوهشی است و روند تولید علم را با مشکل مواجه می‌سازد. اگرچه رفتار اخلاقی در پژوهش، در نگاه نخست، به خود فرد، وجدان و باورهایش مربوط می‌شود اما، تدوین موازن اخلاقی پژوهش، آموزش و ترویج آن در میان پژوهشگران و جامعه دانشگاهی، می‌تواند زمینه را برای رعایت و توسعه موازن اخلاقی در عرصه پژوهش فراهم نماید.

از این رو، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری با هدف حفظ منزلت، سلامت و امنیت، حریم خصوصی آزمودنی‌ها، رعایت حقوق مادی و معنوی پژوهشگران و آزمودنی‌ها، ارج نهادن به اصول اخلاق علمی و آزادی‌های علمی پژوهشگران، جلوگیری از تضعیف اعتبار ملی و بین‌المللی، اطمینان به پژوهش و پژوهشگران ترویج رفتارهای مطلوب پژوهشی، و نیز به منظور انجام پژوهش‌هایی با اعتبار بیشتر، مبادرت به تدوین موازن اخلاق پژوهش به شرح زیر نموده است.

فصل اول: صلاحیت تخصصی

(۱) داشتن دانش تخصصی روزآمد در موضوع پژوهش: پژوهشگر باید دارای دانش تخصصی به

روز باشد و مساله را با توجه به دانش پیشین و سنخیت آن با رشته علمی خود انتخاب و تدوین نماید.

(۲) آشنایی با روش متناسب با موضوع و کاربرد آن در مراحل مختلف پژوهش: پژوهشگر باید با

روش‌ها و فنون لازم برای گردآوری داده‌های معتبر و تحلیل آن‌ها آشنا باشد.

فصل دوم: انتخاب موضوع پژوهش

(۳) اصالت^۱، اعتبار علمی و ارزشمندی موضوع پژوهش: پژوهشگر باید پژوهشی را انتخاب نماید

که موضوع آن اصیل و دارای اعتبار علمی باشد و به تولید دانش جدید و یا به‌سازی زندگی بشر منتهی شود.

(۴) استفاده بهینه از منابع: پژوهشگر موظف است موضوع پژوهش خود را با توجه به محدودیت

منابع مالی، زمان و نیروی انسانی به گونه‌ای انتخاب کند که ضمن تحقق منافع ملی کشور در فهرست اولویت‌های پژوهشی نیز باشد.

فصل سوم: ویژگی‌های فردی پژوهشگر

(۵) صداقت^۲: پژوهشگر باید یافته‌های پژوهشی‌اش را، به‌طور کامل و شفاف در اختیار جامعه علمی

قرار دهد تا با دقت، مورد نقد و تبادل قرار گیرد، نمونه‌هایی از صداقت پژوهشگر:

- ارائه و انعکاس نتایج کار پژوهشی؛ خواه فرضیه‌های اصلی پژوهش تایید شده باشد یا نه.

^۱ originality

^۲ . Honesty

- ذکر دقیق منابعی که در طول مدت پژوهش از آن‌ها استفاده شده و حاصل تلاش و اندیشه دیگران‌اند.
 - قدردانی از حامیان مادی و معنوی پژوهش.
 - گزارش محدودیت‌های پژوهش.
- (۶) **بی‌طرفی^۱:** پژوهشگر موظف است که تحلیل‌ها و گزارش‌های پژوهشی‌اش را بی‌طرفانه، و بدون دخالت دادن پیش‌فرض‌ها تمایلات خود، دیگران یا موسسه سفارش‌دهنده پژوهش، ارائه دهد.
- (۷) **امانت‌داری:** پژوهشگر موظف است از تمامی منابع و ابزارهایی که برای انجام پژوهش در اختیار دارد به نحو احسن نگهداری نماید و همچنین حق مالکیت فکری در برخورداری از اطلاعات به‌دست آمده را رعایت کند.
- (۸) **شهامت و پابندی به جستجوی حقیقت:** پژوهشگر موظف است نتایج واقعی پژوهش را بدون ترس و تأثیر از فشارها و جهت‌گیری‌هایی که او را فرا گرفته است، ارائه نماید.
- (۹) **مشورت، نقدپذیری و رهیافت نقّادانه:** پژوهشگر موظف است از کارها و نظرات دیگران استفاده نماید؛ از خودمحوری پرهیز کند؛ ضمن ارج نهادن به نقدها، از عجب، غرور و نابردباری دوری نماید و برای کسب معرفت، نسبت به معرفت موجود رهیافت نقّادانه اتخاذ کند.
- (۱۰) **پابندی به عنصر زمان (موعد مقرر):** پژوهشگر موظف است نتایج پژوهش خود را در موعد مقرر، انتشار دهد تا از آنها بهره‌برداری شود.

^۱ . Impartiality

۱۱) دقت در تدوین گزارش پژوهش: پژوهشگر باید به هنگام نگارش (گزارش) پژوهش توجه

داشته باشد که:

- نگارش پژوهش به گونه‌ای نباشد که کسی یا گروهی محتمل آسیب یا ضرری شود و از میدان بیرون رود.
- جنسیت، سن، نژاد، مذهب یا تمایلات سیاسی بر نحوه نگارش تأثیر نداشته باشد.
- نحوه گزارش نتایج پژوهش، ضامن حقوق مادی و معنوی تمامی افراد دست‌اندر کار پژوهش باشد.
- در گزارش پژوهش، مرز بین دست‌آوردهای علمی پژوهشگر و یافته‌های اخذشده از کار دیگران، روشن، شفاف و بدون ابهام باشد.
- در گزارش پژوهش، تمامی قوانین، سیاست‌ها و مقررات مربوط به پژوهش مورد نظر، رعایت شود.
- گزارش پژوهش، حاوی نگرش، پردازش، استدلال، استنتاج و دست‌آورد یا اندیشه‌ای نو باشد و از بازنویسی گفته‌های دیگران، بازی با الفاظ، زیاده‌نویسی، کلی‌گویی، جزم‌اندیشی و مصرف‌گرایی پرهیز شود.
- میراث معرفتی برجای مانده از پیشینیان به رسمیت شناخته شود.

- گزارش از هرگونه تعصب، حسادت، کینه و خشم، غرض‌ورزی عاطفی^۱، توهین و جسارت، تحقیر و استخفاف دیگران، حرمت‌شکنی، بزرگنمایی خود و موضوع، انفعال درنگرها و باورها به دلیل دگرباوری، فریب، آزار و اذیت، بهره‌برداری ناپسند از واژه‌ها و افراد به دور باشد.

فصل چهارم: تعهد و مسئولیت نسبت به ذینفعان

- ۱۲) رعایت منافع ذینفعان در تمام مراحل پژوهش: پژوهشگر در تعریف، اجرا و همچنین گزارش پژوهش، نسبت به منافع ذینفعان (خویش، صاحبان و سرمایه‌گذاران پژوهش، آزمودنی‌ها، جامعه علمی و دیگر محققان، مخاطبان، کاربران و استفاده‌کنندگان، همکاری تحقیق، مردم، جامعه و سازمان) مسئول است و باید نقاط ضعف پژوهش، تقارن اطلاعات، محدودیت‌های دقیق و تعارض منافع را به اطلاع آنها برساند.
- پژوهشگر نسبت به مدیریت و استفاده مؤثر از منابعی (منابع اقتصادی، انسانی و فنی) که سرمایه‌گذاران پژوهش در اختیار او قرار داده‌اند، مسئول است و نباید بیش از اندازه واقعی درخواست هزینه تحقیق کند و از منابع مالی سوءاستفاده نماید.
- پژوهشگر مجاز نیست برای خدمات یک طرح واحد، از دو منبع، اعتبار مالی بگیرد، مگر برحسب اطلاع و توافق آن دو منبع.

^۱ غرض‌ورزی عاطفی یعنی؛ در پی تأمین منافع و علایق فردی خود و گروهی محدود از دانشمندان، اجتماعات علمی ذینفع، که پژوهشگر به آن تعلق دارد، بودن.

- پژوهشگر نباید در ازای دریافت وجوهی از متولیان تحقیق، نتایج خاصی از پژوهش را کتمان کند یا گزارش‌های چندگانه‌ای تهیه نماید که موجب مخدوش شدن نتایج تحقیق و سردرگمی خوانندگان شود.

۱۳) **اعلان مرکز پژوهش انجام شده:** مقالات مستخرج از پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد، دکتری و طرح‌های پژوهشی، متعلق به دانشگاهی است که پایان‌نامه یا طرح پژوهشی در آنجا تدوین و انجام شده است. بنابراین، کلیه مقالات مستخرج از این پایان‌نامه‌ها و طرح‌ها باید با نام دانشگاه مربوطه انتشار یابند.

فصل پنجم: حقوق آزمودنی‌ها

آزمودنی‌ها^۱ شامل: آزمودنی‌های انسانی^۲، حیوان، گیاه و اشیاء می‌باشند.

■ آزمودنی‌های انسانی:

۱۴) **معرفی مناسب^۳:** اخلاق پژوهش علمی اقتضا می‌کند که پژوهشگر خود را به آزمودنی‌ها معرفی کند و از ارائه اطلاعات نادرست درباره خود اجتناب ورزد.

۱۵) **روشنگری آغازین^۴:** پژوهشگر موظف است آزمودنی‌ها را از نوع پرسش‌های پژوهش، درجه حساسیت این پرسش‌ها و تأثیرهای احتمالی پژوهش بر آنها، آگاه کند.

^۱ participants

^۲ آزمودنی‌های انسانی یا سوژه‌های پژوهشی، افرادی هستند که پژوهش به نوعی براساس مشارکت آنها و اطلاعاتی که (به روش مصاحبه، پرسشنامه، آزمایش و...) در اختیار می‌گذارند، شکل می‌گیرد.

^۳ proper identification

^۴ clear outset

(۱۶) **رضایت آگاهانه و آزادانه**^۱: پژوهشگر باید رضایت آگاهانه مشارکت کنندگان را جلب نماید و

در مواقع لزوم، اطلاعاتی را راجع به هدف، روش‌ها، خطرهای، مشکلات، ناملازمات و پی‌آمدهای احتمالی پژوهش در اختیار مشارکت کنندگان قرار دهد. آزمودنی‌ها باید آزادانه و نه از روی اجبار در پژوهش مشارکت نمایند و در شرایطی که پژوهش پر خطر است، باید فرصت‌های مناسب برای سرباز زدن از مشارکت در پژوهش، بدون دردسر یا گرفتاری، به آنها داده شود. همچنین، پژوهشگر موظف است فواید عینی پژوهش را در ارتباط با موضوع تحقیق و نیز گسترش دانش، تصریح نماید (یعنی پژوهش مورد نظر، فواید آشکاری برای جامعه دارد و فاقد هرگونه زیان بالقوه برای فرد و جامعه است).

(۱۷) **حفظ حریم خصوصی**^۲ افراد^۳: پژوهشگر حق ندارد بدون توافق آگاهانه با افراد آزمودنی‌ها، به

حریم شخصی آنها، وارد شود.

- پژوهشگر باید به حریم خصوصی افراد، احترام بگذارد و از اجبار برای کسب اطلاعات خصوصی از مشارکت کنندگان خودداری نماید.

- پژوهشگر موظف است اطلاعات مربوط به آزمودنی‌ها را، فقط به منظور هدف‌های پژوهشی مورد استفاده قرار دهد و از کاربرد آنها در شرایط دیگر و یا برای مقاصد شخصی، پرهیز کند. پیش شرط طبیعی برای استفاده مجدد از این اطلاعات، رضایت مجدد شخص مذکور، درباره آنها شخص مشارکت کننده در پژوهش شناسایی نمی‌شود، به کار نمی‌رود.

^۱ free and informed consent

^۲ privacy

^۳ چیزی خصوصی نامیده می‌شود که فرد بتواند دسترسی به آن را در مهار خود داشته باشد. حریم خصوصی نیز عبارت است از آنچه که افراد حق دارند بر پنهان نگه داشتن مطلق یا نسبی آن، و دیگران مکلفند به محترم داشتن این پنهانکاری.

۱۸) رازداری و ناشناخته^۱ ماندن آزمودنی‌ها در پژوهش: زمانی که پژوهشگر به برخی از اسرار

افراد یا سازمانی دست یافت، موظف است از فاش نمودن آنها اجتناب نماید و در عین حال به هیچ وجه نباید راه و نشانه‌ای برای شناسایی آزمودنی‌ها در پژوهش بگذارد تا افرادی که نتایج پژوهش او را می‌خوانند، آزمودنی‌ها را شناسایی کنند. همچنین، چنانچه پژوهشگر از هویت آزمودنی‌ها اطلاع دارد، باید تضمین نماید که هویت آنها را هرگز فاش نخواهد کرد.

۱۹) سلامت، ایمنی^۲ و آسایش آزمودنی‌های^۳ پژوهش: پژوهشگر موظف است سلامتی و آسایش

جسمانی و ذهنی آزمودنی‌ها را مورد توجه قرار دهد و از پیش، تمامی احتیاط‌های لازم را، برای جلوگیری از مخاطرات احتمالی، در نظر بگیرد.

- منافع جامعه یا پیشرفت علم نمی‌تواند توجیه‌کننده قراردادن آزمودنی‌ها در معرض ضرر و زیان

غیرمعقول باشد و یا محدودیتی در اعمال اراده و اختیار آنها ایجاد نماید.

- افراد آسیب‌پذیر به دلیل موقعیت نامساعدشان نباید هدف پژوهش قرار گیرند.

- چنانکه اهداف پژوهش، انتخاب افراد آزمودنی را اجبار می‌کند، آزمودنی‌های انتخاب‌شده، باید

اولین دریافت‌کنندگان مزایای آینده پژوهش مورد نظر باشند.

- برای تحمل خطرات تحقیق توسط این گروه، باید تا حد ممکن فشارها و خطرات احتمالی

کاهش داده شوند.

^۱ confidentiality

^۲ safety

^۳ welfare of the Respondents

(۲۰) حیوانات: پژوهشگر باید هنگام استفاده از حیوانات برای پژوهش‌های علمی، مراقب باشد تا با

توجه به مقررات انجام آزمایش، عمل نماید. همچنین باید نکات زیر را مورد توجه قرار دهد:

- حیوانات باید در شرایطی قابل قبول نگهداری شوند و انواع نیازهایشان اعم از غذا، آب، خواب و... تأمین گردد.

- پژوهشگر باید دلایل کافی برای انجام پژوهش روی حیوانات را داشته باشد.

- پژوهشگر مجاز نیست، حیوانات را تحت فشار، درد، استرس و آسیب زیاد قرار دهد.

- پژوهشگر موظف است از ضوابط و استانداردهای ارائه‌شده برای مراکز نگهداری حیوانات آزمایشگاهی (مانند محیط بهداشت، دمای حرارت، کاهش درد به هنگام آزمایش) مطلع باشد و آنها را رعایت نماید.

(۲۱) گیاهان: پژوهشگر مجاز نیست در حین پژوهش صدمه‌ای به گیاهان - خواه در روند پژوهش

باشند و خواه نباشند - وارد نماید. بدیهی است هرگونه مداخله‌ای در حیات گیاه باید با دلایل

قانع‌کننده و توجه به پیامدهای آن برای جامعه بشری، صورت پذیرد.

- پژوهشگر موظف است از خط‌مشی‌های سیاسی و اجتماعی، ملی و بین‌المللی، و ضوابط و استانداردهای ارائه‌شده برای حفظ محیط‌زیست آگاه باشد و آنها را رعایت نماید.

(۲۲) حفاظت از اشیاء، اسناد و مدارک، آثار باستانی و محلی: پژوهشگر موظف است به هنگام

پژوهش بر روی اشیاء باستانی و مطالعه اسناد و مدارک قدیمی، از ضوابط و استانداردهای

ارائه شده برای پژوهش بر روی آنها، آگاه بوده و در جریان پژوهش صدمه‌ای به آنها وارد ننماید.

- پژوهشگر در همه شرایط موظف به حفظ سلامت محیط می‌باشد.

(۲۳) **وضوح نحوه رعایت مسائل اخلاقی:** پژوهشگر موظف است همواره نحوه رعایت مسائل اخلاقی را در تمام گزارش‌های پژوهشی، مقالات، پایان‌نامه‌ها و... به‌طور آشکار مشخص نماید.

فصل ششم: رفتارهای سوء پژوهشی

(۲۴) **جعل داده‌ها^۱:** عبارت است از گزارش مطالب غیرواقعی و ارائه داده‌ها یا نتیجه‌های ساختگی به عنوان نتیجه‌های آزمایشگاهی، مطالعات تجربی و یا یافته‌های شخصی. مانند:

- ارائه نتیجه‌های ساختگی به عنوان نتیجه‌های آزمایش یا خروجی نرم‌افزار.

- جابه‌جا کردن نتیجه‌های یک بررسی با نتیجه‌های بررسی دیگر.

(۲۵) **تحریف داده‌ها^۲:** منظور از تحریف داده‌ها آن است که ثبت و ارائه نتیجه‌های پژوهشی به

نحوی باشد که مواد پژوهش، وسیله‌ها و ابزار، یا فرآیند جمع‌آوری داده‌ها دستکاری شود یا

داده‌ای حذف یا تغییر یابد و نتیجه پژوهش در راستای اهداف خاص دنبال شود. مانند:

- ارائه مراحل آزمایشگاهی یا فرآیندهای غیرواقعی تحلیل، برای رسیدن به نتیجه‌هایی که در مقاله داده شده است.

- دستکاری نتیجه‌های بدست آمده از شبیه‌سازی یا آزمایش‌های تجربی.

^۱ fabrication

^۲ falsification

- حذف بخشی از داده‌ها، نتیجه‌های آزمایشگاهی، یا بخشی از تحلیل‌های نظری که ارائه آنها، نتیجه‌های به‌دست آمده را مورد تردید قرار می‌دهد.
 - استفاده از نرم‌افزارهای مختلف برای ایجاد تغییرهای مورد نظر در شکل‌ها یا نمودارها.
 - دستکاری شرایط آزمایشگاه برای رسیدن به نتیجه‌های دلخواه.
 - خوش رنگ و آب جلوه دادن^۱ یا بزرگ‌نمایی امور کوچک با هدف پنهان کردن واقعیات بزرگتر.
- (۲۶) **سرقت علمی**^۲: شامل اقتباس نزدیک افکار و الفاظ نویسنده دیگر، تناظر یک به یک در بیان اندیشه‌ها و شباهت‌های ساختاری در نوشتار یا انتساب ایده‌ها، فرآیندها، نتیجه‌ها یا کلمه‌های دیگران به خود، بدون ارجاع مناسب است.
- ترجمه کل یا بخشی از آثار دیگران بدون کسب اجازه از مبادی ذی ربط، و معرفی آن به عنوان یک پژوهش اصلی علمی، از مصادیق سرقت علمی است.
- (۲۷) **اجاره علمی**: منظور از اجاره علمی این است که پژوهشگری به جای آنکه خود به انجام پژوهش بپردازد، افرادی را برای این منظور به کار گیرد و خودش در فعالیت پژوهشی چندان تلاش نکند، سپس بعد از تحویل کار، با دخل و تصرف اندکی در پژوهش صورت گرفته، آن را به نام خود منتشر نماید.
- (۲۸) **تعارض منافع**^۱: مجموعه شرایطی که در آن تصمیم حرفه‌ای در مورد یک هدف اولیه (تعهد اصلی پژوهشگر به آزمودنی‌ها) تحت تأثیر یک منفعت ثانویه (مالی، اعتبار فردی، اعتبار دانشگاهی، شهرت و...) قرار می‌گیرد.

^۱ juicy quotes

^۲ plagiarism

- نویسنده مقاله باید منافع همه ذینفعان را به عنوان معتمدان آنها در نظر گیرد و هرگونه تعارض منافع را که از نگاه ذینفعان مختلف پوشیده است، در متن یا ذیل مقاله، به طور شفاف اعلام نماید.
- نویسنده باید منابع تأمین هزینه‌های پژوهش و نگارش مقاله را به طور شفاف معرفی نماید و قرارداد میان او و حامی مالی پژوهش نباید به هیچ عنوان باعث منع اعلام تعارض منافع در مقاله باشد.

فصل هفتم: استناد

- (۲۹) ارجاع و استناد^۲ به منابع مورد استفاده: پژوهشگر موظف است در صورت استفاده مستقیم یا غیرمستقیم از آثار دیگران^۳ به آنها استناد نماید.
- هنگامی که عین سخنان یا نوشته‌های یک پژوهشگر مورد استفاده قرار می‌گیرد، باید از استانداردهای نشان دهنده نقل قول مستقیم^۴ استفاده شود.
 - استفاده از اشکال، جداول و پرسشنامه تدوین شده توسط دیگران، در مقاله یا گزارش پژوهشی خود، مستلزم ارجاع به متن اصلی و اجازه کتبی از مالک معنوی آن است.

^۱ conflict of interest

^۲ citation

^۳ سند: اسناد تا آن جایی که در قالب‌های خاصی تهیه می‌شوند، موضوعاتی استاندارد به حساب می‌آیند و شامل موارد زیر خواهند بود: کتاب، مجله، روزنامه، گزارش‌های سالانه، آمارها، احکام قضایی، یادداشت‌ها، گزارش‌های موردی، قراردادهای پیش‌نویس‌ها، گواهینامه‌ها، دفترچه‌های خاطرات، اظهارنظرهای کارشناسانه، مصاحبه‌ها، جلسات علمی، جداول، نمودارها، نقشه‌ها، لوح‌های فشرده، فیلم‌ها، تصاویر، برنامه‌های تلویزیونی، رادیویی، سخنرانی‌ها، صفحات وب پایگاه‌های آنلاین، وبلاگ‌ها، پست الکترونیکی و ...

^۴ برخی از مهمترین استانداردهای نشان‌دهنده نقل قول مستقیم عبارتند از: قراردادن عین متن مورد استفاده در داخل گیومه «»، معرفی منبع متن مورد استفاده در یک عبارت مقدماتی، فاصله گرفتن از سر سطر و کوچک‌تر کردن متن مورد نظر است.

۳۰) بازگفت^۱ و بازنویسی: پژوهشگر موظف است زمانی که اطلاعاتی را از منبعی همراه با حفظ

معنی اصلی متن و منظور نویسنده، با استفاده از واژه‌های خود، نقل می‌کند، به منبع اصلی آن، ارجاع دهد.

۳۱) **استناد به منابع معتبر:** مجله مورد استفاده، سایت حامی مقاله و نویسنده مقاله، باید موثق و معتبر

باشند و نباید از منابع مشکوک یا فاقد اعتبار علمی، استفاده یا به آنها استناد کرد.

۳۲) **ارجاع و استناد مطابق با استانداردهای بین‌المللی:** نویسنده در ارجاع‌دهی باید از یکی از

استانداردهای کتاب‌شناختی^۲ استفاده نماید.

- در صورت استفاده از منابع و آثار الکترونیکی نیز باید کلیه موازین اخلاقی مرتبط با منابع و آثار

چاپی رعایت گردد.

فصل هشتم: مالکیت معنوی^۳ و مسئولیت پژوهش انجام‌شده

۳۳) **شرایط نویسنده پژوهش:** شخصی نویسنده (یا یکی از نویسندگان) پژوهش (طرح پژوهشی،

مقاله، کتاب و ...) خواهد بود که دست کم مشغول یکی از موارد زیر باشد:

۱. سهم قابل توجهی در: الف) ارائه ایده پژوهشی یا طراحی مطالعه، ب) جمع‌آوری داده‌ها، ج)

تحلیل و تفسیر داشته باشد.

۲. در نوشتن پیش‌نویس مقاله و اصل آن، یا مرور نقادانه آن، که منجر به اصلاح محتوای علمی

مقاله می‌گردد، نقش داشته باشد.

^۱ بازگفت (paraphrasing) به صورت به کار بردن مترادف کلمات، تغییر ساختار جملات، تبدیل از معلوم به مجهول و برعکس، تغییر اجزای کلام می‌باشد که باید در این صورت نیز حتماً منبع آن ذکر گردد.

^۲ bibliography

^۳ intellectual property

۳. مقاله نهایی را مطالعه و تأیید کرده باشد.

- فردی که بیشترین سهم را در انجام پژوهش داشته است، نویسنده اول خواهد بود.
- نام تمامی اشخاصی که معیارهای نویسندگی مقاله را دارند باید به عنوان نویسنده، در بخش نویسندگان مقاله آورده شود، حتی اگر همکاری آنها با آن مراکز یا تیم پژوهشی، به هر علتی، قطع شده باشد.
- از تعیین مؤلف افتخاری (فرد یا افرادی که هیچ‌گونه نقشی در جنبه‌های علمی پژوهش نداشته‌اند) و حذف مؤلف حقیقی (فرد یا افرادی که نقش به سزایی در جنبه‌های علمی پژوهش داشته‌اند) باید خودداری شود.

۳۴) **مسئولیت نویسندگان مقاله درباره محتوای مقاله:** تمامی نویسندگان باید مسئولیت محتوای مقاله

درباره نکات زیر با بپذیرند:

۱. صحت مطالب مندرج در مقاله.

۲. پایبندی به راهنماهای اخلاق در پژوهش.

- توافق درمورد ترتیب اسامی باید بر اساس سهم هر یک از نویسندگان در نگارش مقاله و مشارکت خلاقانه آنها باشد، نه براساس جایگاه یا سوابق افراد.

۳۵) **وظایف نویسنده مسئول^۱:** نویسنده مسئول، کسی است که مسئولیت گروه پژوهشی و صحت

کل پژوهش را می‌پذیرد؛ و همچنین، از سوی سایر نویسندگان، مسئولیت مکاتبات و پاسخ‌گویی

^۱ corresponding author

به ابهامات و ایرادات مطرح شده در مورد مقاله، و انتقال نظرات و مکاتبات مهم به سایر

نویسندگان و تنظیم روابط بین آنها را بر عهده می‌گیرد.

(۳۶) **سپاسگزاری^۱:** نام کلیه افرادی که در اجرای پژوهش، مساعدتی مبذول داشته‌اند، اما معیارهای

درج نام در بخش نویسندگان مقاله را ندارند، در بخش سپاسگزاری، با ذکر نوع مشارکت،

آورده می‌شود.

- کسی که به چند سوال تخصصی پژوهشگر پاسخ داده است، نباید انتظار داشته باشد جزء

نویسندگان باشد، بلکه باید از او سپاسگزاری شود.

- اگر در هنگام مشورت با فردی، مسیر پژوهش تغییر کند و نتیجه‌های مهمی از پیشنهادها وی

به‌دست آید، ذکر نام او به عنوان نویسنده مقاله یا گزارش بلامانع است.

(۳۷) **انتساب غیر واقعی (جعلی) به موسسه، مرکز یا گروهی آموزشی** که نقشی در اصل پژوهش

مربوطه یا در فعالیت حرفه‌ای فرد نویسنده ندارد، غیرمجاز است.

(۳۸) **در مقالات مستخرج از پایان‌نامه‌های کارشناسی‌ارشد و دکتری، به ترتیب، اسم دانشجو،**

استاد(ان) راهنما و استاد(ان) مشاور آورده می‌شود.

(۳۹) **استاد راهنما یا سرپرست پژوهش در هر شرایطی باید پاسخ‌گوی درستی و نادرستی مندرجات**

پژوهش باشد. خواه مستقیماً مشارکت داشته باشد و خواه به دلایلی قادر به نظارت دقیق بر

پژوهش و انتشار نتایج آن نبوده باشد.

^۱ acknowledgment

- اگر پژوهشگر بدون هیچ تلاشی برای اطلاع‌رسانی به استاد راهنما یا سرپرست گروه پژوهشی، مطلبی را به نام او منتشر کند، تمام مسئولیت بر دوش پژوهشگر است و پس از آن، استاد راهنما یا سرپرست گروه پژوهشی، باید ضمن اقدام قانونی، در اسرع وقت اطلاع‌رسانی نماید.

فصل نهم: ضوابط انتشار

- ۴۰) **تدوین و نشر نتایج:** پژوهشگر موظف است در تمام مراحل انجام پژوهش، یافته‌های پژوهش و روش‌های به کار گرفته شده برای گردآوری و تحلیل آنها را به نحو روشن و شفاف، ساده، معنی‌دار^۱ و قابل استفاده دیگران تدوین کند و انتشار دهد.

- ۴۱) **ارسال موازی:** ارسال همزمان یک مقاله، جهت بررسی و چاپ در دو یا چند مجله چاپی یا الکترونیکی مجاز نمی‌باشد.

- ۴۲) **ارسال مجدد^۲:** ارسال مجدد یک مقاله چاپ شده در نشریه چاپی یا الکترونیکی به یک مجله دیر جهت بررسی و چاپ غیرمجاز است.

- چنانچه نویسنده مقاله‌ای که در یک نشریه در دست بررسی برای انتشار است، تصمیم بگیرد، به هر دلیلی، آن مقاله را برای نشریه دیگری ارسال نماید، باید ابتدا انصراف خود را از انتشار مقاله، به صورت کتبی به نشریه اول اعلام نماید. این کار، حداکثر تا پیش از اعلام پذیرش مقاله برای انتشار در نشریه اول امکان‌پذیر است.

- چنانچه نتایج یک پژوهش به صورت خلاصه در مجموعه مقالات یک کنفرانس علمی به چاپ رسیده باشد، ارسال آن، جهت بررسی و چاپ به صورت کامل در یک مجله، بلامانع است.

^۱ meaningful

^۲ duplicate submission

۴۳) انتشار همپوشان^۱: پژوهشگر مجاز نیست، داده‌های مقاله پیشین خود را با اندکی تغییر در متن،

در مقاله‌ای با عنوان جدید به چاپ رساند.

- تکرار قسمت‌هایی از بخش مواد و روش‌ها در مقالات بعدی همان نویسنده (گان)، در صورت

ضرورت، بلامانع است، اما در هر حال ذکر مرجع لازم می باشد.

۴۴) انتشار تکه‌ای^۲: در صورتی که نتایج پژوهش در یک مقاله به صورت یکپارچه قابل انتشار باشد،

پژوهشگر مجاز نیست آن نتایج را در چند بخش جداگانه و در چند مقاله مستقل به چاپ

برساند.

^۱ overlapping publication

^۲ partial publication

پیوست ب: صورتجلسه کارگروه منتخب کانون درستی و اخلاق پژوهش (کیان)

صورتجلسه کارگروه منتخب کانون درستی و اخلاق پژوهش (کیان)

(کارگروه بررسی پیش‌نویس مرامنامه اخلاق پژوهش در فضای مجازی)

بدین وسیله گواهی می‌شود

تمامی محتوای پیش‌نویس «مرامنامه اخلاق پژوهش در فضای مجازی» شامل دیباچه، تعاریف ارائه‌شده، اصول، موازین و کدهای مرامنامه مذکور (در قالب ۹ فصل و ۱۵ بند) ذیل سند منشور و موازین اخلاق پژوهش (تهیه‌شده توسط معاونت پژوهش و فناوری وزارت عتف) در روزهای ۹۶/۶/۸ و ۹۶/۶/۱۵ در طی ۲ جلسه و به مدت ۶ ساعت در کارگروه منتخب کانون درستی و اخلاق پژوهش (کیان) به‌طور نقادانه بحث و بررسی گردید و اعضاء کارگروه به اسامی زیر این مرامنامه را تأیید کردند:

آقایان

(۳) رضا رجبعلی بگلر

(۴) بهروز رسولی

(۵) علیرضا ثقه‌الاسلامی

خانم‌ها

(۱) نادیا حاجی عزیزی

(۲) المیرا کریمی

منابع و مراجع

- اردشیرلاریجانی، محمدباقر. و فرزانه زاهدی. ۱۳۸۵. نظری بر کمیته های اخلاق در پژوهش در جهان و ایران. دوماهنامه مجله دیابت و متابولیسم ایران. تابستان ۱۳۸۵، صص ۲۸۱-۲۹۷.
- الوانی، سید مهدی. و محمدحسین رحمتی. ۱۳۸۶. فرآیند تدوین منشور اخلاقی برای سازمان. دو فصل نامه فرهنگ مدیریت. سال پنجم. شماره پانزدهم. بهار و تابستان ۱۳۸۶. صص ۴۳-۷۰.
- آیت اللهی، حمیدرضا. ۱۳۹۵. روش شناسی تهیه مرامنامه اخلاقی در علوم. تهران: گزارش طرح پژوهشی معاونت علمی و فناوری، صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور.
- ثقه الاسلامی، علیرضا. ۱۳۹۱. «درآمدی بر اخلاق پژوهش در فضای مجازی». اخلاق پژوهش: مبانی و مسائل. به کوشش محسن جوادی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. صص ۱۷۱-۲۵۰.
- ثقه الاسلامی، علیرضا. در دست انتشار. توسعه مفهومی سوژه های انسانی در پژوهش اینترنتی. فصل نامه علمی-پژوهشی اخلاق در علوم و فناوری. شماره پاییز ۱۳۹۷.
- خالقی، نرگس. ۱۳۸۷. اخلاق پژوهش در حوزه علوم اجتماعی. فصل نامه اخلاق در علوم و فناوری. سال سوم. شماره های ۱ و ۲، ۱۳۸۷، صص ۹۲-۸۳.
- سرمد، زهره،، بازرگان، عباس. و الهه حجازی. ۱۳۹۴. روش های تحقیق در علوم رفتاری. تهران: انتشارات آگاه.
- شامو، عادل. و دیوید رزنیك. ۲۰۱۵. جایگاه اخلاق در پژوهش عملی. ترجمه عباس کاردان. ۱۳۹۴. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- کاستلو، پاتریک جی. ام. ۲۰۰۳. اقدام پژوهی. ترجمه محمدرضا شادرو. ۱۳۹۴. تهران: انتشارات آگاه.
- مک نیف، جین،، لوماکس، پاملا. و جک وایتهد. ۱۹۹۶. اقدام پژوهی (طراحی، اجرا و ارزشیابی). ۱۳۹۳. تهران: انتشارات رشد.
- منشور و موازین اخلاق پژوهش. ۱۳۹۰. کمیته اخلاق پژوهش وزارت عتف: مرکز برنامه ریزی و سیاستگذاری پژوهشی. اهواز: انتشارات دانشگاه شهید چمران.

منصوری، اردشیر. و همکاران. ۱۳۹۴. کتابچه آموزشی درآمدی بر اخلاق کاربردی، اخلاق در کسب و کار. به سفارش

اتاق بازرگانی تهران. تهران: انجمن ایرانی اخلاق در علوم و فناوری. صص ۱۰۷-۱۳۲.

AoIR Ethical Decision-Making and Internet Research. 2012. Recommendations from the AoIR Ethics Working Committee (Version 2.0). Available at: <http://aoir.org/reports/ethics2.pdf>. Accessed: 5 Sep. 2017.

AoIR Ethical Decision-Making and Internet Research. 2002. Recommendations from the AoIR Ethics Working Committee (Version 1.0). Available at: <http://aoir.org/reports/ethics.pdf>. Accessed: 5 Sep. 2017.

Ethics Guidelines for Internet-mediated Research. 2013. British Psychological Society. INF206/1.2013. Leicester: Author. Available at: www.bps.org.uk/publications/policy-andguidelines/research-guidelines-policydocuments/research-guidelines-poli. Accessed: 5 Sep. 2017.

Brothers, K. & E. Clayton. 2010. Human non-subjects research: privacy and compliance. *American Journal of Bioethics*. 10(9):15–17.

Buchanan E. A. 2011. Internet Research Ethics: Past, Present, and Future. In *The Handbook of Internet Studies*. Consalvo, Mia. and Ess, Charles. (eds.). Blackwell Publishing.

Buchanan, Elizabeth A. & Zimmer, Michael. 2012. Internet Research Ethics. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Available at: <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-internet-research/>. Accessed: 5 Sep. 2017.

Ethical Guidelines for Internet Research. 2014. The Norwegian National Committees for Research Ethics. Issued by the The National Committee for Research Ethics in the Social Sciences and the Humanities (NESH). Available at: <https://www.etikkom.no/en/ethical-guidelines-for-research/ethical-guidelines-for-internet-research>. Accessed: 5 Sep. 2017.

Exemption Policy: Research Ethics Review of Projects Involving Digital Data Collection. 2008. Queen's University.

Frankel, M. S. & Siang, S. 1999. Ethical and legal aspects of human subjects research on the Internet. Available at:

- <http://www.aaas.org/sites/default/files/migrate/uploads/report2.pdf>. Accessed: 5 Sep. 2017.
- Gwinner, C. 2008. Protecting Survey Data Integrity: Best Practices for Online Research. Available at: <http://www.infosurv.com/wp-content/uploads/Protecting-Survey-Data-Integrity-Best-Practices-for-Online-Research.pdf>. Accessed: 5 Sep. 2017.
- IRB GUIDELINE X: Guidelines for Computer- and Internet-Based Research Involving Human Participants. 2007. Available at: <https://www.research.psu.edu/irb/policies/guideline10>. Accessed: 5 Sep. 2017.
- King, S. 1996. Researching Internet Communities: Proposed Ethical Guidelines for the Reporting of Results. *The Information Society*. 12(2): 119–128.
- Maczewski, M., Storey, M. & Hoskins, M. 2004. *Conducting Congruent, Ethical, Qualitative Research in Internet-Mediated Research Environments*. In E. Buchanan (ed.), *Readings in Virtual Research Ethics: Issues and Controversies*. Information Science Publishing. pp 62-78.
- Shelley-Egan, Clare. 2015. Ethics assessment in different fields: Internet Research Ethics. In *Stakeholders Acting Together on the Ethical Impact Assessment of Research and Innovation (SATORI)*. Available at: <https://www.research.psu.edu/irb/policies/guideline10>. Accessed: 5 Sep. 2017.
- Wiles, Rose. 2013. *What are Qualitative Research Ethics?* Bloomsbury Publishing.

Abstract

This research project aims to provide codes of ethics in the field of Internet research. The project has been drafted and collected in a normative approach based on a method of action research. The action research is implemented in four phases: (1) Diagnosis, (2) Action plan, (3) Action, and (4) action evaluation. The research project has three objectives: (1) Preparation and drafting of the moral codes for Internet research to facilitate and encourage faculty members, students and researchers in Iranian Institute for Information Science and Technology (IranDoc) to promote the ethical values of their research activities; (2) Collaboration and promotion of theoretical and practical abilities with the cooperation and participation of members of the working group related to provide the codes of ethics; (3) Introducing the step-by-step process and proposing a normative approach to the Ministry of Science, Research and Technology for the preparation and development of Internet research ethics.

Keywords: Codes of Research Ethics in Cyberspace; Ethical Code; Research Ethics; Research Ethics in Cyberspace; (Human) Research Subject.

**Iranian Research for Information Science and Technology
(IranDoc)**

Research Project

**Kian's Codes of Research Ethics in
Cyberspace**

By:

Alireza Seghatoleslami

September 2017